

NORDISKA MUSEET

FATABUREN

Kulturhistorisk Tidskrift

utgiven av

Fil. D:r Gustaf Upmark

1922

Häfte 1

Stockholm

INNEHÅLL

<i>Gustaf Upmark</i> , Skansen på Karl den XIII:s tid	1
<i>A. Qvistgaard</i> , Om brudstenar	9
<i>J. Stadling</i> , Fallgropar för vildren	21
<i>Ossian Elgström</i> , Spridda drag av vidskepelse och övertro bland Karesuandolapparna	35
<i>Arvid Lindhagen</i> , Om den rättade gyllentalslängden på en rimstav i Fullerösamlingen, dat. 1520	45
Smärre meddelanden: <i>Nils Keyland</i> , Ett svenskt eld- stål från 600-talet; <i>Maria Collin</i> , »Den äldsta kända flätningen»; <i>K. Rob. V. Wikman</i> , En åldermanskäpp i ynglingalaget	51
Litteratur: Fader Peter O'Leary, Schlane, av <i>N. L-g</i> ; J. T. Storaker, Tiden i den norske folket, av <i>N. L-g</i> ; P. Heurgren, Djurskrock, av <i>N. K-d</i> ; L. A. Cederbom, Västergötland, av <i>S. E.</i>	60

*Författarne äro ensamma ansvariga för
sina uppsatser innehåll.*

SKANSEN PÅ KARL DEN XIII:S TID¹

Av

GUSTAF UPMARK.

Var och en som besökt Skansen — och vilken stockholmare eller vilken svensk har inte det? — har nog lagt märke till att där finnas flera byggnader, anläggningar och planteringar, som måste hava tillkommit långt innan Artur Hazelius fick hand om området däruppe. Det är byggnaderna inom Skansens västra del: »Sagaliden», »Gula villan» och den långa röda längan samt den gamla alm-allén, de väldiga popplarna och åtskilliga andra parkträd i den trakten (fig. 1). Allt det övriga var tämligen orörd naturpark, bevuxen med barr- och björkskog, när Artur Hazelius under 1890-talet successivt förvärvade det; undantag härifrån bildade ju det år 1901 förvärvade Tivoliområdet, numera »Solliden» kallat.

Det är ett litet meddelande om de äldsta anläggningarna inom det nuvarande Skansen-områdets västra del, som jag här nedan vill lämna, i förhoppning att detsamma skall hava sitt intresse för alla dem som lärt sig att älska det Skansen, som Artur Hazelius skänkt oss och som med rätta, genom den lyckliga förening som svensk natur och gammal förnäm svensk kultur här ingått, betraktas som en av vårt vackra Stockholms skönaste prydnader.

Ännu i början av 1800-talet voro bergshöjderna bortom den »De Broenska teatern» en oländig vildmark, bevuxen med av människohand orörd barrskog, och vederbörande sågo därför med tillfredsställelse att en privat person tog initiativ till att »planera, embellera och bebygga» en del av området.

¹ Denna uppsats är förut tryckt i en festskrift till Daniel Fallström, utg. 1919. 1—213519. *Fataburen* 1922.

År 1810 den 25 maj utfärdade den bekante riksmarskalken Axel v. Fersen — knappa två månader före sin hemska död — följande »Besittningsbref för Tracteuren Petter Klingberg att på Kongl. Djurgården intaga några Berg på den närmast Kruthuset och De Broenska Theatern belägne höjd»:

Kongl. Maj:ts och Sveriges Rikes Marskalk Upsala Academie Cantzler General Riddare och Commendeur Af Kongl. Maj:ts Orden Riddare af Franska Orden Pour les Merites Militaires Jag Axel v. Fersen Grefve till Ljung och Steninge Herre till Wuojoki; Gör Wetterligt: Att som efter gjord underdånig anmälan, det Tracteuren Klingberg på Wårdshuset Blå Porten anhållit, att å Kongl. Djurgården här vid Staden få sig på arrende under 30 års tid upplåtne en del af de Berg till en vidd af circa Fem Tunneland, å den närmast Blå Porten belägne höjd, emot en årlig afgift till Djurgårds Cassan stor Sexton Rdr. 32 skr. Banco, för att den å denna höjd varande oländiga mark planera, embellera och bebygga, samt därstädes till allmänhetens begagnande värdshus inrättning och en Kjörväg dit från De Broenske Theaterhuset anlägga, den på desse Berg varande Tallskog fälla, och till famnved för Kongl. Maj:ts räkning uphugga låta; Kongl. Maj:ts den 17 i denne månad efter öfvervägande af hvad vederbörande anförts, i Nåder Bifallit Sökandens underdåniga ansökning, på sätt handlingarna med Kongl. Maj:ts Nådiga Resolution påtecknade utvisa; Altså och uppå Kongl. Maj:ts samt Dragande Kall och Embetes Wägnar upplåtes härmed:

1:o Tracteuren Petter Klingberg den ifrågavarande höjd med berg till bebyggande och anläggande af embellissement på 30 års tid, ifrån och med 1811 års början.

2:o Får han nu gjenast, efter anställd mätning, Ett och ett halft Tunnelands vidd af desse berg till sin disposition och försäkras honom, att då han visar det han bebyggt platsen med hus och där planterat Lofträd, får han efterhand intaga en änu ytterligare vidd af omkring Ett och ett halft Tunneland, dock ej förrän Riksmarskalken därom låtit anställa undersökning och därpå Resolution utfärdad.

3:o Förbjudes Innehafvaren borttaga andra tallar och barrskog nu i början än som äro hinderlige för byggnaderne, trädgårds gårdsrymds och vägs anläggande.

4:o Får han efterhand allt efter som Lofträd blifva planterade, borttaga en för Lofträns planterande hinderlig barrskog den han efter eget ärbjudande till famnved för Kongl. Maj:ts Höga räkning uphugga låter.

5:o Alla de hus innehafvaren upförer äro hans egna, och få av honom vid arrende tidens slut disponeras efter behag, men alla planteringar af Lofträn, anlagde trädgårds Sängar och det omkring stället varande Stängsel tillfaller jämte platsen och alla embellisementer vid arrende tidens slut Kongl. Djurgården.

6:o Åligger det innehafvaren till inlösen Kongl. Djurgården hembjuda hela Lägenheten, om den under arrendetiden någon annan skulle öfverlåtas, samt noga efterleva de till Djurgårdens fredande utkomne författningar.

7:o Skall ägaren för begagnandet af den inhägnade Terrainen årligen

Fig. 1. Alm-allén, som från området innanför Skansens Hasselbacksingång leder upp mot Sagalidsbyggnaden, planterad 1814—1817; jfr kartorna.

ärlägga uti Trettio år till Kongl. Djurgårds Cassan från och med år 1811, en Summa stor Sexton Riksdaler Trettiotvå Skillingar Banco mynt. Det Wederbörande till efterrättelse länder. Till yttermera visso är detta styrkt med mitt namn och mitt Embetes Sigill.

Stockholm den 25. Maj 1810.

AXEL v. FERSEN

Riksmarskalk

(Sigill)

Besittningsbrevet talar ju för sig själv och säger oss att trak-tören Petter Klingberg, som sedan år 1806 innehade det berömda värdshuset »Blå Porten», fick från 1811 års början sig upplåtet ett område om cirka fem tunnland av bergen bortom teatern, där han skulle bygga ett värdshus, anlägga vägar och trädgård samt avverka barrskogen och i stället plantera lövträd.

Huru det gick med Petter Klingbergs planer veta vi icke så noga, men knappt mera än tre år efter besittningstagandet, avslöt han den 28 febr. 1814 köpekontrakt med grosshandlaren i Stockholm John Burgman, till vilken han överlät den del av området, nämligen 1 $\frac{1}{2}$ tunnland, som han fått tillträda »jämte alla derå nu under byggnad warande Boningshus, sådana som de denna dag befinnas» — mot en köpesumma av 2 000 riksdaler banco. — Med anledning härav erhöll John Burgman den 12 maj 1814 Riksmarskalksäm-betets besittningsbrev å området. Kort därefter, den 11 juli 1814 anhöll grosshandlare Burgman, sedan han å det upplåt-na området gjort flere byggnader, odlingar och lövträdsplantering till platsens »em-bellering», att få träda i besittning av den återstående delen, 3 $\frac{1}{2}$ tunnland av det åt Klingberg ursprungligen upplåt-na området, vilken anhållan Riksmarskalksäm-betet biföll genom resolution den 10 aug. 1814.

Tydligen hade sålunda Petter Klingberg börjat bygga och plantera området, men icke mäktat realisera sina planer. Gross-handlare John Burgman övertog det hela och lät under våren och försommaren 1814 fullborda de påbörjade anläggningarna; i Riks-marskalksäm-betets resolution den 10 aug. 1814 åberopas till ämbetet ingiven »besiktningssattest öfver de af sökanden upförde Byggnader och verkstälde odlingar och planteringar».

Den med anledning härav upprättade kartan, fig. 2, är daterad 13. Oktober 1814. (Djurgårdsstyrelsens arkiv.)

Två år därefter begärde grosshandlare Burgman »till vinnande af en regulier form å sin på Kongl. Djurgården innehafvande Lägenhet Skantzen» att få sig upplåtet ytterligare ett område om 2 tunnland 24 kappland, till vilken anhållan bifall lämnades genom nedanstående den 2 oktober 1816 daterade »besittningsbrev»:

Kongl. Maj:ts Högstbetrodde Man En af Rikets Herrar till Riks-Marskalks-Embetets förrättande i Nåder förordnad, Stats-Råd, Riddare och Commendeur af Kongl. Maj:ts Orden, Riddare af Konung Carl XIII:s Orden och En af de Aderton i Svenska Academien, Jag Claes Fleming Friherre Gör veterligt: Att som Grosshandlaren här i staden John Burgman, hos Riksmarskalks Embetet anhållit att till vinnande af en regulier form å sin på Kongl. Djurgården innehafvande Lägenhet Skantzen, enligt afgifvande ritning erhålla en tillökning af omkring Två Tunneland och Tjugufyra kappland, och Kongl. Maj:t, uppå min derom gjorda anmälan i underdånig Promemoria af den 16 sistledne September, täckts dertill i nåder bifalla; altså och uppå Kongl. Maj:ts samt dragande kall och Embetes vägnar varder Besittningsrätten af förenämnde Tvänne Tunneland och Tjugufyra kappland, som med berörda Lägenhet komma att förenas och med enahanda vilkor innehafvas, för honom Grosshandlaren John Burgman härigenom gillad och faststald, dock så att platsen till hela dess vidd i Hof Auditeurens och Djurgårds Inspectorens närvaro å nyo varder genom Egarens försorg behörigen uppmätt, samt Charta deröfver till Djurgårds Contoiret aflämnad. Det vederbörande till efterrättelse ländar. Till yttermera visso är detta styrkt med mitt namn och Riksmarskalks Embetets Sigill.

Stockholm den 2. October 1816.

CLAES FLEMING

(Sigill)

C. U. Psilander

Här kallas området uttryckligen »Skansen», vilket upphäver all ovisshet beträffande det åt Petter Klingberg år 1810 upplåtna området och dess läge. Den i det nya besittningsbrevet anbefallda kartan, fig. 3, är daterad 23 juli 1817. (Djurgårdsstyrelsens arkiv.) — Slutligen erhöll Burgman den 31 okt. 1818 lagfart å lägenheten »Skantzen», som då omfattade 7 tunnland 24 kappland, varom bevis utfärdades av häradshövdingen över Sollentuna och Vallentuna härad samt Danderyds, Åkers och Värmdö skeppslag i Stockholms län

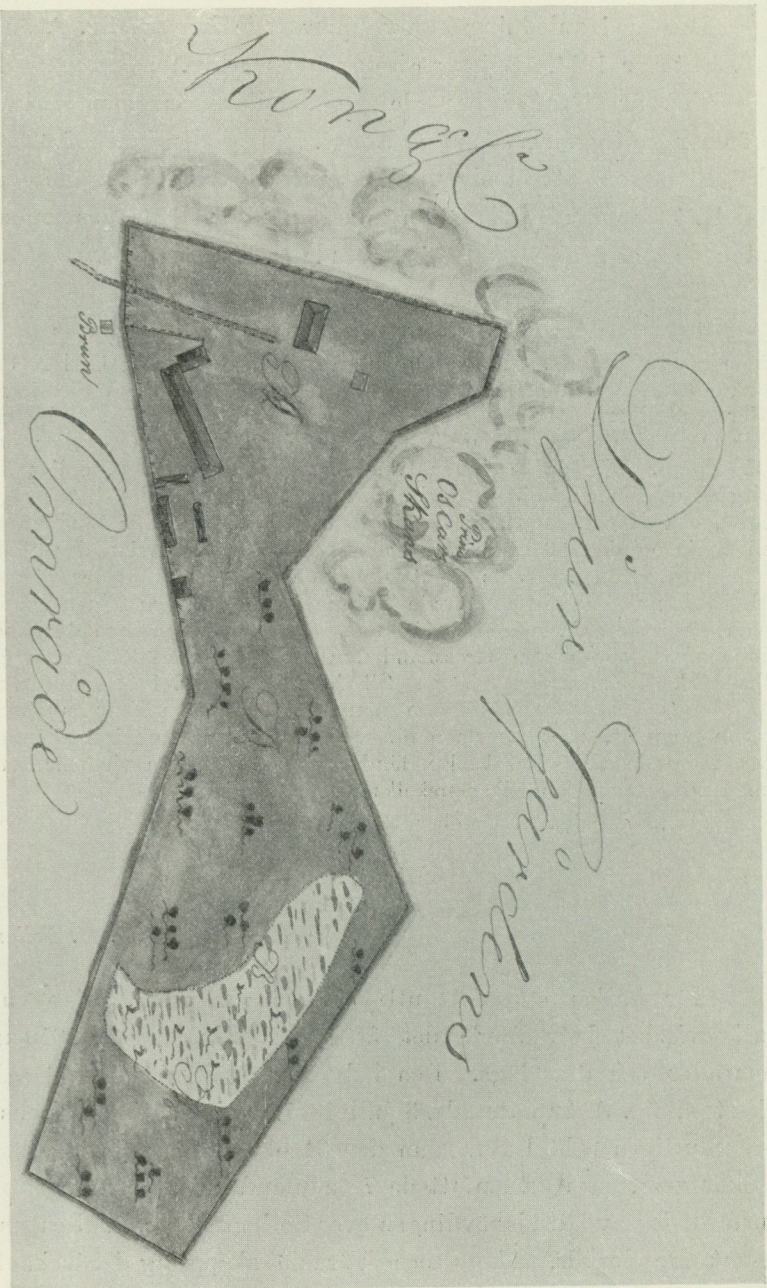

Fig. 2. »Charta öfver Lågonheten Skausen på Kongl. Djurgården och Waldemars Ön. Författad år 1814 af Gust. Wahlberg». Orig. i Djurgårdsstyrelsens arkiv. — Den raka västgränsen sammanfaller med Skausens »Oscarsterrass»; innanför denna syns Sagalidsbyggnaden och nära områdets sydgräns Skausens nuvarande expeditiousbyggnad; i områdets östra del ligger ett mors, de nuvarande dammarna.

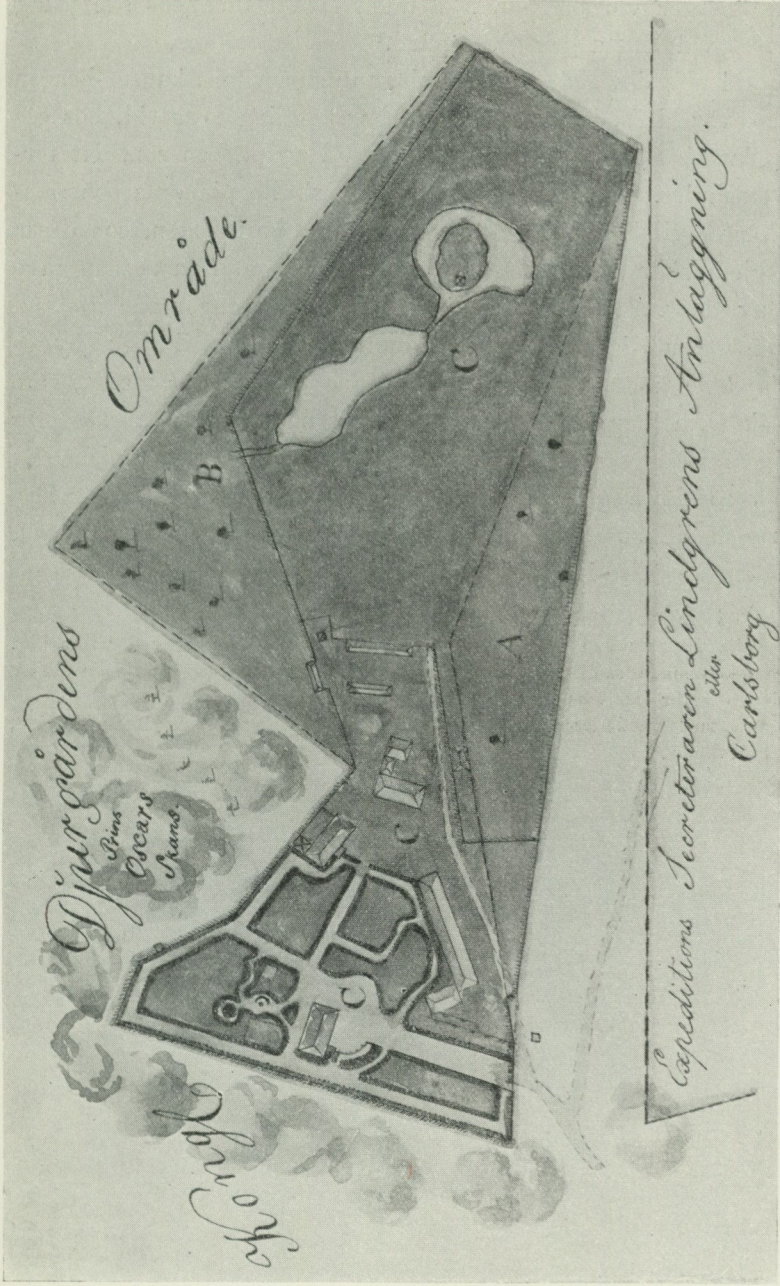

Fig. 3. »Charta öfver Lägenheten Skansen på Kongl. Djurgården, Författad år 1817 af Joh. Hofgren.» Orig. i Djurgårdstyrelsens arkiv. — Å denna karta synes jämte Sagalidsbyggnaden och expeditionslängan även »Gula huset», rakt söder om den utanför det upplåtne området belägna »Prins Oscars Skans»; i områdets östra del är det i den äldre kartan angivna moraset reglerat till de båda dammarna; i den östligast belägna dammen synes Skansens nuvarande »Offerholme».

Gustaf Fröberger vid lagtima hösttinget med Danderyds skeppslag i tingshuset vid Ensta gästgivaregård.¹

Den tid då dessa de äldsta anläggningarna på Skansen-bergen tillkommo var de s. k. »engelska» parkanläggningarnas tid, hos oss inledd redan i slutet av 1700-talet med Hagaparken som det förnämsta exemplet. De oländiga markerna skulle planeras och »embelleras» med allehanda lövträd i stället för barrskogen, och dessa lövträd och buskar skulle planteras så att de i möjligaste mån gävo intryck av att vara självsådda, i oregelbundna dungar och bestånd med undantag möjligen för en eller annan allé upp till någon byggnad. Bland de träslag, som just vid denna tid voro på modet, voro de amerikanska popplarna,² av vilka just några ståtliga exemplar finnas inom ifrågavarande område på Skansen. — Lika typiska för sin tid voro de byggnader som Klingberg och Burgman här läto uppföra: den lilla nätta Sagalidsbyggnaden, särskilt dess västfasad, talar ju ännu empiretidens formspråk.

¹ Samtliga de handlingar, på vilka ovanstående meddelanden stödjade sig, befinna sig i Nordiska Museets ägo och inköptes på en av de bokauktioner där från Chr. Hammer härstammande samlingar såldes; som bekant ägde Hammer en tid en del av Skansen, innan Artur Hazelius förvärvade området.

² Benäget meddelande av föreståndaren för Skansens naturvetenskapliga avdelning, intendenten A. Behm.

OM BRUDSTENAR

Av

A. QVISTGAARD.

Då i Nordiska Museets tidskrift *Fataburen* år 1914 gjordes förfrågan om s. k. brudasten fanns vid någon svensk kyrka, kunde jag meddela, att en sådan fanns vid Hamneda gamla kyrka, som jag sett och erhållit åtskilliga uppgifter om redan år 1877, och att en annan funnits på gårdsplanen vid boningshuset till säteriet Mølneberg i Burserefs socken, varom jag vid besök där 1903 erhållit beskrivning samt sett stenhällen och platsen för densamma.

Därefter har jag fortsatt att söka de upplysningar som ytterligare kunnat erhållas om s. k. brudstenar eller bröllopsstenar och vad som är känt om gamla seder vid bröllop, där de varit använda.

Allt vad jag sålunda kunnat inhämta, får jag i följande uppsats meddela.

Brudastenen vid Hamneda gamla, år 1900 raserade, kyrka och uppgifter om bröllopsseder i Hamneda socken, då brudastenen begagnades.

Vid terrängundersökning för Lagaåns föreslagna kanalisering vistades undertecknad någon tid 1877 i Hamneda socken och blev då första gången i tillfälle att bese socknens gamla, nu raserade kyrka och den där bredvid liggande så kallade brudastenen, samt att inhämta en del upplysningar om seder och bruk, som förekommo vid bröllop, då brudastenen begagnades.

Därefter hava ytterligare förfrågningar företagits, under åren 1915 till 1921, hos äldre personer i Hamneda socken och en del nya upplysningar hava erhållits.

Då icke någon person kommit ihåg bröllopsfestens fortgång från början till slut, utan den ene har fäst sig vid en del därav, en annan vid andra delar, och då möjligtvis en del av de gamla sederna blivit uteslutna, innan de i sin helhet blivit bortlagda, så kan jag ej lämna en sammanhängande fullständig beskrivning om ett sådant

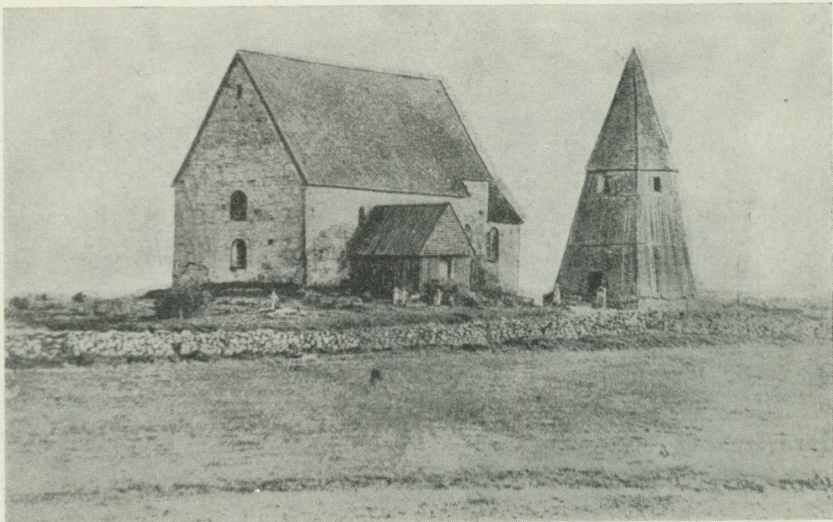

Fig. 1. Hamneda gamla kyrka sedd från sydväst. Kyrkan nedriven år 1900.

bröllop, men av de erhållna uppgifterna kunna vi dock skymta hur det hela haft sin gång.

En kort beskrivning om kyrkan och om brudastenens läge, ber jag att få lämna, innan vi övergå till berättelserna om bröllops-sederna.

Hamneda gamla kyrka var belägen på toppen av en ganska brant kulle på de flesta sidor omgiven av kärrmark, väster om Lagaån och den längs densamma liggande landsvägen (den s. k. Lagastigen).

Vid smålandskyrkorna finns i allmänhet en öppen plats framför

kyrkogårdsgrinden, kallad kyrkbacken, där folket brukar samla sig före och efter gudstjänsten.

Till följd av terrängens beskaffenhet låg kyrkbacken vid denna kyrka ett stycke därifrån i nordostlig riktning, där det fanns fast mark för densamma, och därpå ungefär 60 m. från kyrkogårdsgrinden ligger brudastenen vid högra sidan av stigen från kyrkan till

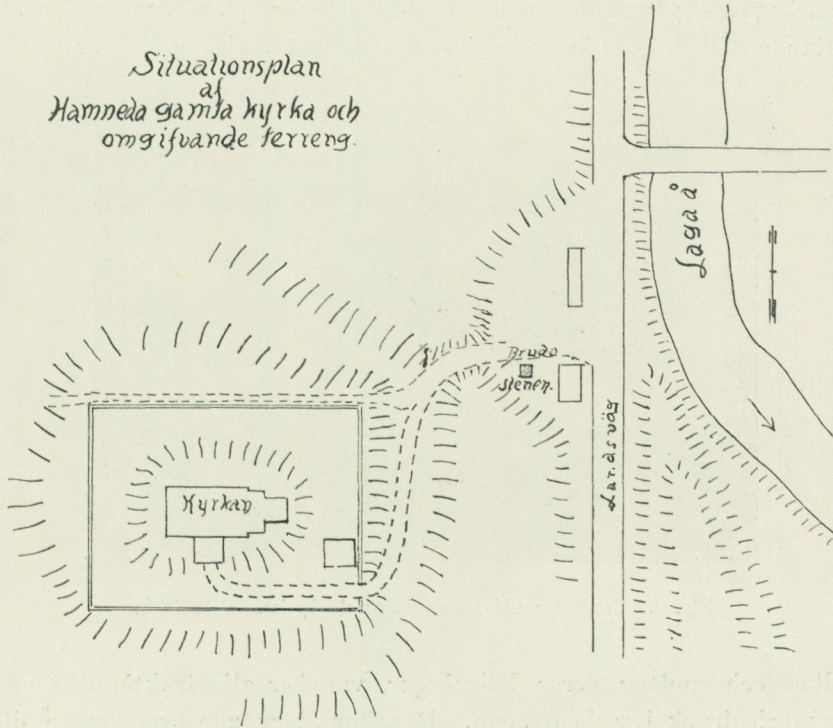

Fig. 2. Situationsplan av Hamneda gamla kyrka.

landsvägen. Några meter från brudastenen låg sockenstugan vid kanten av landsvägen.

Brudastenen utgöres av en ungefär 2 decimeter tjock, 1,8 meter bred och lika lång, oregelbundet fyrkantig, oarbetad stenhäll, lagd på marken, med underlag av små kullerstenar.

Se ovannämnda situationsplan och fig. 1 och 3.

Angående gamla bröllopsseder, berättade f. kyrkovärden *Peter Magnus Johansson i Björstorp* (en då över 90 år gammal man) vid mitt besök 1916, att de inbjudna gästerna samlades i bröllopgården tidigt på söndagsmorgonen, då bröllop skulle hållas.

Därifrån redo då tolv män till kyrkan och återvände därifrån till bröllopgården. Sedan de meddelat att fara ej fanns, avreste brudstassen till kyrkan, där brudparet vigdes. Efter gudstjänstens slut begav sig brudstassen ut till brudastenen, på vilken brudparet, sittande till häst (de hade ridit till kyrkan), visade sig för kyrk-

Fig. 3. Brudastenen vid Hanneda gamla kyrka. Foto 1915.

folket och mottog deras hälsningar, varefter alla trakterades med mat och dryck i sockenstugan. Därefter återvände brudstassen till bröllopgården.

Fru *Charlotta Nilsson i Hanneda Brogård* (dotter till avlidne landstingsmannen A. P. Andersson i Bäckaryd och sondotter till socknens bästa fiolspelare på sin tid) berättade, att hon vid 8 å 10 års ålder (1861 å 63) varit på bröllop som »brudanäbb» hos sina släktingar i Horsaberga.

Bröllopet började en lördag, då brudparet vigdes i brudens hem. Följande dag, söndagen, »stassade» allt bröllopsfolket (åkande,

förutom två ridande småsvenner) till kyrkan för att övervara gudstjänsten, varvid bröllopets spelmän, på klarinetter och fiol, spelade psalmerna. Efter slutad gudstjänst försiggick brudparets beskådande på brudastenen.

Detta tillgick på så sätt, att efter gudstjänsten gick bröllopsfolket ur kyrkan förrän det övriga folket lämnade sina platser. Vid kyrkogårdsgrinden satte sig de båda småsvennerna (halvvuxna ynglingar) till häst som förridare framför brudstassen, spelmännen spelande brudmarschen, därefter följde de gifta bröllopgästerna parvis, därefter de ogifta männen (brudasvennerna) »två och två», därefter flickorna (brudapigorna) även två och två, deras sista par bestod av de två yngsta flickorna, med utslaget hår och blomsterkransar på huvudet, vilka båda flickor kallades »brudanäbb» eller »näbbhästar», och närmast efter dem gick brudparet. Bruden bärande Torpa sockens brudkrona på sitt huvud.

Framkomna till brudastenen redo småsvennerna över densamma, stannade där bakom och vände hästarna så att de ställde sig med framfötterna på stenens bakre krant, vartill de blivit inövade. Övriga bröllopgäster ställde sig till höger och vänster om brudastenen och brudparet på densamma.

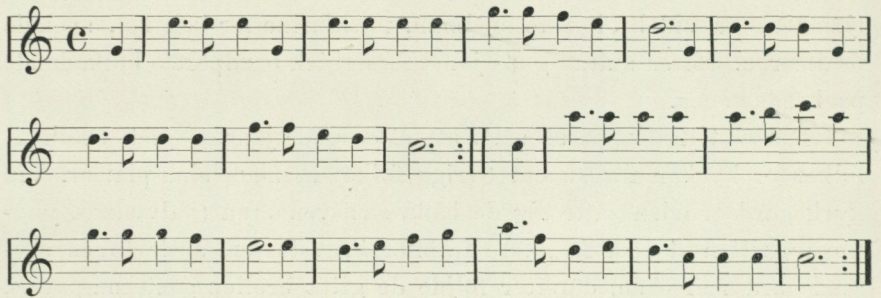
Efter brudstassen följde det övriga folket ur kyrkan, hälsade och lyckönskade brudparet på brudastenen och blevo därefter trakterade av värdfolket i sockenstugan.

Därefter reste bröllopsfolket åter till bröllopgården och bröllopet firades där veckan ut.

Detta bröllop var ett av de sista varvid brudparet visat sig för församlingen på brudastenen.

Fru Nilsson sjöng melodin till den marsch, som brukade spelas vid bröllopen, och kyrkoherde Hilding Sjöfors har upptecknat den på noter som härjämte bifogas. (Se nästa sida.)

Hemmansägaren *Simon i Åkroken* var vid mitt besök i Hamneda 1877 sannolikt 70 å 80 år gammal och berättade för mig åtskilligt om plägsederna vid brudastenen och bröllopen, samt om föremål som därvid varit begagnade. Därvid talade han om att det fanns ett gammalt bälte av stora, gjutna, utsirade silverplåtar, hophäktade

Hanneda Brudmarsch.

och fästade vid ett skärp. Således liknande de gamla värendska brudbältena.

Detta bälte tillhörde en hemmansägare i socknen, som ärvt det från sina förfäder, och lånade ut det mot ersättning vid bröllop, där *brudgummen* skulle vara prydd med detsamma. På min invändning, att det var väl bruden som skulle bära silverbälte, svarade Simon, att ingen brud i Sunnerbo fick bära silverbälte, ty det var endast i Värendssocknarna, som denna heder hörde bruden till. Det lyckades dock ej att få reda på detta bälte, ty ägaren därtill hade sålt eller pantsatt det till en guldsmed i Hälsingborg, då de gamla bröllossederna blivit bortlagda och det ej längre kunde uthyras vid bröllopfesterna.

Gamle Simon berättade även, att vid bröllopsmåltiden skulle brud och brudgum sitta på ett för dem gemensamt säte, äta ur samma tallrik med samma kniv, gaffel och sked, samt dricka gemensamt ur ett tvemänningsglas, ur vilket de samtidigt kunde dricka med gästerna och ändå, om de så önskade, njuta var sin olika dryck.

Detta *tvemänningsglas* bestod av två små hoplagda glasflaskor, på en gemensam fot och försedda med utåtböjda halsar eller munstycken.

Jag lyckades erhålla det i socknen brukade tvemänningsglaset och bifogar här en fotografi av detsamma. Fig. 4.

Hur vidsträckt ovannämnda vackra sed, som vid bröllopsmåltiden betecknar brudparet som en enda odelbar personlighet, varit

använd torde nu vara svårt att utreda, men det finns antydningar om att den funnits på flera ställen, och det är ett faktum att tvemänningsglas förekommit på flera ställen i västra delen av Småland för 20 å 30 år sedan utan att det då var känt vartill de varit avsedda.¹

För att återkalla minnet av denna sed begagnades tvemänningsglaset år 1911, vid dåvarande komministern i Hamneda Hilding Sjö-

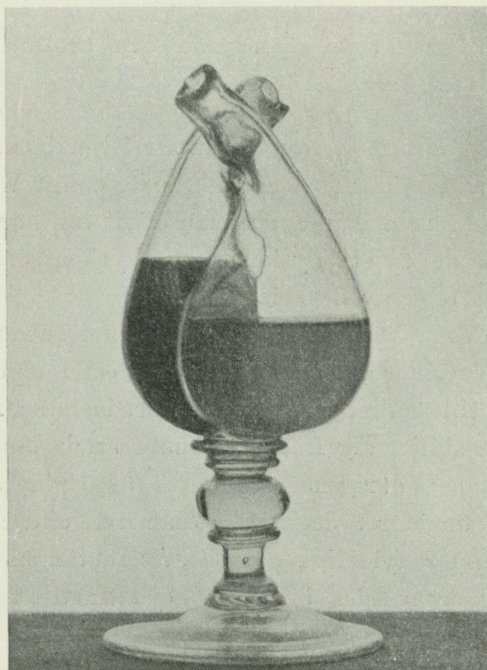

Fig. 4. Tvemänningsglas från Hamneda.

fors' bröllop med Elisabeth Qvistgaard, varvid brudparet sutto på samma brudpall under bröllopsmåltiden och drucko tvemännings, oaktat att de ej togo sin föda ur samma tallrik, och bruden, som på mödernet tillhörde de gamla värendssläkterna, bar värendsbrudarnas hederstecken, fälttecknet, kring livet.

¹ Dessa dubbelfaskor äro ursprungligen tillverkade för helt annat ändamål och anträffas ej blott i vårt utan ock i andra land. *Red.*

Många andra personer hava lämnat kortare uppgifter om de gamla brölloppsederna i Hamneda, men behöva ej här upprepas, emedan vad de meddelat är redan omnämnt i vad som här ovan är skrivet. Därav framgår dock att brudastenen i Hamneda användes vid bröllop ännu i början av 1860-talet, och att då redan en del av de äldre brölloppsederna blivit bortlagda men ej bortglömda.

Brudastenen vid Tutaryds offerkyrka och brölloppsseder i denna socken.

Tutaryd säges vara en av de platser i Småland, där kyrka tidigast anlades vid kristendomens införande, enligt Wieselgrens uppfattning, redan förrän några socknar blivit stiftade, och av denna anledning voro de äldsta kyrkorna offerkyrkor som vidmakthöllos genom frivilliga offer av de kristna.

Även vid denna kyrka har en brudasten legat ungefär 60 meter från kyrkogårdsgrunden, vilket torde vara ett lämpligt avstånd för erhållandet av tillräckligt utrymme för brudastassen.

Denna sten skiljer sig från alla andra brudastenaar, som jag sett eller hört omtalas, därigenom att dess övre plan är ungefärligen cirkelrunt med ungefär 9 decimeters diameter, under det att de övriga bilda ungefär firsidiga närmelsevis rektangulära figurer. På denna sten kunde således brudparet ej sitta till häst, utan måste stå till fots.

Brudparet brukade i allmänhet vigas i kyrkan, där åtminstone i några fall en så kallad »pell» hölls över brudparet under vigseln.

Efter gudstjänstens slut begav sig brudparet till brudastenen och på densamma mottogos hälsningar och lyckönskningar av kyrkofolket, som därefter trakterades av värdfolket, varefter brudastassen återvände till brölloppsgården.

Om brudparet vigdes i brudens hem, så brukade de dock att närmast följande söndag jämte brölloppsgästerna besöka kyrkan och efter gudstjänsten, på övligt sätt, visa sig för församlingen på brudastenen och bjuda på traktering.

Brudparens uppvisning och hyllning på brudastenen uppgives hava fortgått i Tutaryd till omkring år 1855, men minnet därav tyckes vara svagare än vad det varit i Hamneda.

Brudastenen vid Brämhults offerkyrka.

Brämhult är numera annex till Borås. I Claes Johan Ljungströms »Åhs och Wedens Härader» nämnes: »Vid Brämhults kyrka, — — — —, på kyrkbacken strax utanför kyrkporten, är en stor stenhäll upplagd på fyra kullerstenar såsom fötter, och ännu i slutet av 1700-talet var sed att bruden, efter utkomsten ur kyrkan uppsteg på denna hällen och där kvarstod medan hästarna för hemresan rustades i ordning.»

Längre fram i samma arbete står: »Utanför kyrkogårdsporten är den förut omnämnda Brudarehallen.»

Detta korta omnämmande (som är, såvitt jag vet, ett av de ytterst få antydningar om brudastenan, som förekomma i litteraturen) visar, att författaren därtill erhållit ofullständiga uppgifter om brudastensens begagnande och om meningen därmed.

Då jag ej varit i tillfälle att resa till Brämhult för att göra efterforskningar om denna sak, har museiföreståndaren i Borås herr G. Blomgren haft godheten skaffa mig alla de upplysningar som nu därom kunna erhållas och därvid erhållit nitisk hjälp av byggmästaren herr Oscar Johansson i Rystorp.

Enligt dessa upplysningar var Brämhultsstensens ursprungliga läge: 7 meter (12 alnar) från kyrkogårdsmuren, litet till höger då man går från kyrkan. Den bestod av en 184 cm. lång, 112 cm. bred och 18 cm. tjock stenhäll, upplagd på fyra oarbetade kullerstenar, ungefär 60 cm. (2 fot) över marken.

Då Johan Lindgren från Faryd blivit vigd med Lars Bengtssons dotter från Hemmingsryd år 1820 stodo de efter utgåendet från kyrkan på stenen och visade sig för folket. Vilket är det sista med säkerhet kända fallet, men det säges dock att även ett annat brudpar stått där och »låt it beskåda sig» under senare tid.

Beträffande själva stenhällen säges det, att den blev nedtagen

från sitt underlag och upprest mot kyrkogårdsmuren 1876, då skolbarn, som lekt därpå, kommit till skada. Vid reparation av skolhuset 1881 togs hällen till golv i kökets förstukvist, och vid samma skolhus ombyggnad 1905 flyttades hällen in på kyrkogården och lades på en murad sockel inom kyrkogårdsgrinden vid sidan om stora gången, där den nu orubbligt ligger.

Angående stenens benämning har en äldre man uppgivit att i hans barndom kallades den »bruarestain». Möjligtvis kan denna form vara en omskrivning av bruderastain (det är brudarnas sten).

Brudastenen vid Toarps kyrka.

Toarps socken i Åhs härad gränsar till Brämhults socken, öster om densamma. Vid denna kyrka finns även en brudasten och personer som ännu leva minnas då brudparen brukade visa sig för församlingsborna på densamma, vilket de däremot alls icke kunna minnas beträffande stenen vid Brämhult.

Då fabrikör Lennart Gustafssons fader gifte sig med Lovisa Pettersson från Slätthult bar hon Toarps kyrkas brudkrona. Brudparet åtföljdes till kyrkan av två musikanter. De »förde» (ledde) sången i kyrkan framme från klockarebänken. Efter gudstjänstens slut »spelade de ut» brudparet ur kyrkan. Brudparet steg upp på brudastenen och vände sig åt alla sidor, så att allt folket som stod runt omkring riktigt skulle få beskåda dem. Under tiden spelade spelmännen det ena stycket efter det andra.

Ungefär på samma sätt gick det till då nämnda bruds syster, Maria Pettersson i Slätthult, blev gift med Nilsson i Andared, vilket bröllop var det största som man minns på 50 år inom församlingen.

Seden att brudparet efter vigseln steg upp på en brudasten, för att beskådas och hyllas av folket, har ej allenast förekommit vid kyrkor, utan även vid större gårdar, samt också, med största sannolikhet, i vissa trakter på gårdsplanen till gamla hemmansgrupper, före hemmanens utflyttning vid ägodelningen.

I Burseryds socken, Västbo härad, finnes ett gammalt säteri, som heter *Mölneberg*, vid vilket funnits en brudsten.

Denna gård äges nu av landsfiskalen Gustaf Seth, vars fader köpt den på 1850- å 60-talet. Dessförinnan hade gården ägts av släkten Roos af Hjelsäter.

På gårdsplanen framför boningshuset låg då en stenhäll, 1,8 m. lång och 1,65 m. bred upplagd på fyra hörnstenar, så att en katt nätt och jämt kunde krypa därunder. Denna sten kallades där »gårdsstenen» eller »bröllopsstenen». Omkring år 1870 blev den tagen till trappsten vid byggnaden.

Då släkten Seth flyttade till gården, bodde på ett av dess torp en gammal man, Anton Johan Roos af Hjelsäter, son till gårdens siste ägare av denna släkt.

Han berättade för Gustaf Seth (född 1858), då denne var helt ung, att då bröllop i forna tider firades på *Mölneberg*, skulle brudparet omedelbart efter vigseln stiga upp på bröllopsstenen och stå på densamma under det att samtliga bröllopsgäster drucko med dem, varefter brudparets glas skulle krossas mot stenen.

Gamle Roos sade, att sådana ceremonier voro förr brukliga vid förnäma bröllop.

På flera ställen har jag sett sådana stenar, som den här beskrivna bröllopsstenen, men endast vid besök i *Mölneberg* 1903 träffat någon, som vetat vartill de voro avsedda.

Vid gården Ohs i Berga socken och f. d. kaptensbostället i Skatelöv ligga stenhällar som sannolikt varit bröllopsstenar, men blivit flyttade från sina platser.

Vid några hemman i Hinneryds socken, såsom Bergshult, Ryd, Hässlehult o. s. v. ligga stenhällar, åtminstone några av dem, ännu kvar på sina hörnstenar. Sannolikt hava dessa stenar legat på de gårdsplan kring vilka hemmanslotternas byggnader varit uppförda, innan en del av dem bortflyttades vid »skiftet».

Jag vet att åtminstone ett par av stenarna blivit flyttade från gårdens gamla läge till det nybyggda, men som ovan blivit nämnt, visste ingen vartill de varit avsedda.

Att de brudstenar, som finnas vid kyrkor, använts redan under

en mycket avlägsen tid är sannolikt, just emedan dessa kyrkor, liksom offerkyrkorna i allmänhet, äro de, som enligt traditionen och andra omständigheter, utvisas såsom de första som blivit anlagda vid kristendomens införande.

Seden i Hamneda, att före brudstassens färd till kyrkan, utsända en ryttartrupp, för att förekomma överfall, häntyder även på avlägsna tiders förhållanden.

Brudparets hyllning på brudastenarna, särskilt på den runda stenhällen vid Tutaryd, tyckes påminna om konungarnas hyllning på Mora stenar (och möjligtvis även på andra platser).

Talesättet, att de som vigas »stå på heta stenen», kan möjligtvis härledas från brudparens uppvisning på brudastenen, men torde mera sannolikt komma därav att nästan alla gamla landsbygdskyrkor hade stensatta golv och större stenhällar framför altarringen, på vilka således brudparet stod under vigselakten.

Som betecknande för hur stenar kunnat ingå i folkets uppfattning av sambandet mellan människan och gudomen, vill jag relatera en historia, som jag hörde berättas i V. Torsås 1872 bland några storbönder på ett kalas.

En flicka fick ej fortsätta vid konfirmationsundervisningen, emedan hennes förkunskaper voro otillräckliga. Flickans fader kom till prästen och tyckte att det var orättvist; ty, sade han, »jag gick till min sten i min hage och frågade min gud, om min Born (Ingeborg) var sämre än de andra barnen, och då sa' min gud att hon var likare (bättre) än de andra». Därpå svarade prästen: »Gack du hem till din sten i din hage och säg din gud, att det var en förbannad lögn».

Denna historia berättades för att framhålla prästens humoristiska lynne, utan någon tanke på bondens åskådningssätt. Men jag kunde ej underlåta att reflektera däröver.

Av flera anledningar tyckes denna händelse ha inträffat ungefär 1830.

FALLGROPAR FÖR VILDREN.

TILL SPÖRSMÅLET OM DE S. K. »MURADE GRAVARNA» ELLER
»KÄLLARNA» I OVIKSFJÄLLEN.

Av *J. STADLING*.

Den alltför tidigt bortgångne artisten Joh. Tirén tillkommer förtjänsten att först hava riktat uppmärksamheten på de gravliknande, murade groparna vid Dörrsjöarna och sjön Glen i Oviksfjällen. De iakttogos av T. under sommaren 1903,¹ och samma år ingav han härom en utförlig skriftlig anmälan till K. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien. Groparnas gravliknande utseende väckte genast hos Tirén den förmodan, att de voro verkliga gravar, som av honom också benämndes »de murade gravarna». Man kunde hava tagit dem för vanliga modärna gravar, om de ej varit murade, men i modärn tid stensättas ju ej gravarna, vadan de av T. antogos sannolikt härstamma från en avlägsen forntid och tillhöra något folk med hittills okänd gravtyp. Endast en sakkunnig undersökning kunde klara upp detta spörsmål. En annan sak, som vid antagandet av gravhypotesen måste förklaras, var den, att gravarna buro mer eller mindre tydliga spår av att vara igenrasade och ej igenfyllda efter en begravning — en av dem var öppen till ett djup av 1½ meter. Detta sistnämnda särskilda fall kunde måhända förklaras av att någon skattesökare öppnat graven. Visserligen syntes inga märken efter en dylik grävning (uppkastad jord o. s. v.), men tiden kunde ju hava utplånat dessa. Gravarnas av T. iakt-

¹ De hade av lappallmogen varit kända sedan gammalt, och »groparna vid Dörrsjöarna» hade av bofasta fiskare likaledes sedan länge varit kända, men inga som helst rimliga traditioner hade fortplantats rörande deras upphov och ändamål. Endast föga uppmärksamhet hade ägnats dem. Lapparna kallade dem än »älggropar», än helt enkelt »gropar».

tagna väst-ostliga längdriktning tydde ju på, att de sannolikt ej voro profana gropar, utan gravar med religiös betydelse. T. kunde ej avgöra, om de voro »lappgravar», men han lutade åt den uppfattningen, att de tillhörde något äldre folk, kanske från den tid, då de nu kala fjällvidderna voro betäckta med högvuxen barrskog, varom fynd av tallrötter och stammar högt uppe i fjällen vittna.

Under samtalen om ifrågavarande »gravar» framkastade jag fallgropshypotesen, vilken T. ansåg vara oantaglig; dels vore groparna

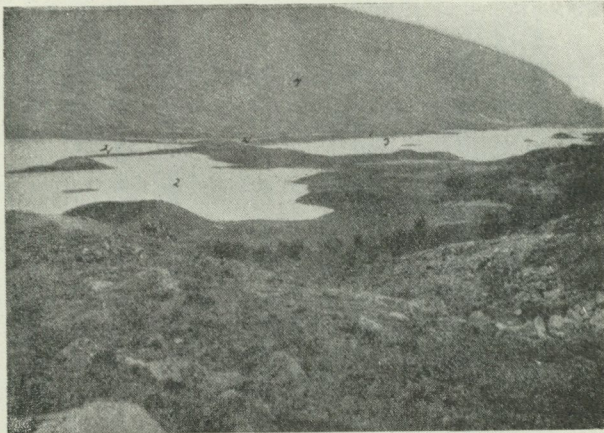

Fig. 1: 1. Källare I vid Dörrsjöarna. 2. Östestsjön. 3. Holmsjön.
4. Hundshögen. J. Tirén fot. aug. 1903.

för små, och dels hade man aldrig hört talas om murade fallgropar. I alla händelser borde gravarna undersökas, varom T. gjorde upprepade muntliga påstötningar hos vederbörande myndigheter. Under tiden fördjupade vi oss i den romantiska gravhypotesen och fantiserade rörande forntidslivet i fjällen. Slutligen erhöll T. själv rättighet att undersöka gravarna, men varken medel eller annan hjälp ställdes till hans förfogande, innan han dog (1911).

Under sommaren 1912 lyckades jag förmå en sakkunnig, nuv. länsantikvarien E. Festin, företaga en undersökning av några av ovan nämnda gropar, varvid jag tjänstgjorde som hans biträde. Rörande denna undersökning och dess för gravhypotesen negativa resultat

återgives följande sammandrag ur Festins redogörelse i Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift V:1:

»Dörrsjöarna (4 till antalet, benämnda från söder till norr, Östestsjön, Holmsjön, Busjön och Hånsjön) ligga i riktning SO—NV inklämda i den djupa dalen mellan Hundshögen i V., Storfjället i Ö. och Koberget i SV. Den nordligaste sjön (Hånsjön) skjuter in mellan Storfjället och Bufjället.

I det följande har jag åsatt dessa nedmurade fördjupningar beteckningen *källare* jämte nummer, utvisande vilken i ordningen bland de undersökta.

Dörrsjöarna.

Källare I, den först undersökta, var belägen å nordvästliga delen av det näs, en smalryggad, stenblandad grusås, som i riktning NV—SO skiljer den

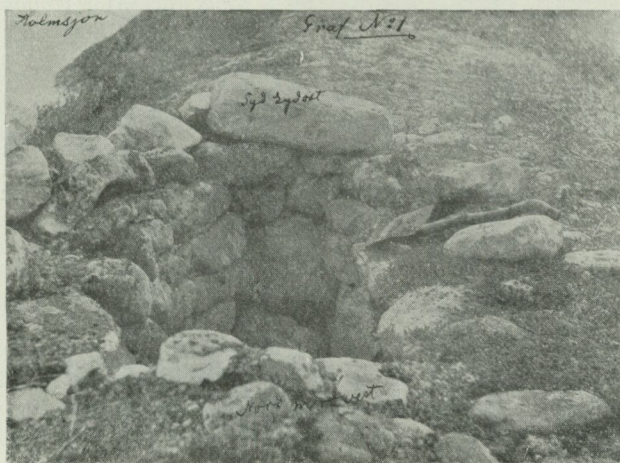

Fig. 2. Källare I vid Dörrsjöarna. J. Tirén fot. aug. 1903.

sydligaste av Dörrsjöarna, Östestsjön, jämte smärre andra vattendrag från Holmsjön. Den låg i sin längdriktning NV—SO i en sänka mellan tvänne höjningar av åsen och på dess smalaste del (8 å 9 m.), omkr. 50 m. i sydostlig riktning från åsens högsta höjd i NV. Den mätte 2,09 m. i längd och 0,81 m. i bredd vid resp. SO och NV kortsidan. Mittbredden var 0,75 m. Alla fyra väggarna voro jämt och präktigt murade i förband av härför lämpliga stenar. En geolog, som besökt platsen i fråga, har meddelat mig, att detta stenmaterial icke finnes i närheten, ej ens i det omgivande fjällpartiet, utan måste ha ditforslats från någon plats långt bort. — Några egentliga spår efter uppskottning av jord funnos ej omkring källaren. Förmodligen har vid den ursprungliga grävningen den uppkastade jorden kastats utför åsens branta sidor. I botten låg ett en till två dm. tjockt, ganska löst jordlager, som hopat sig under årens lopp. Källarens djup ner till jord-

lagret utgjorde i genomsnitt omkr. 1,50 m. Jordlagret genomgrävdes till alven, uppskottades och sållades noggrannt, men inga som hälst fynd gjordes. Sedan alven blottats, befanns källarens djup från omgivande jämna markytan vara i NV 1,70 m., i SO 1,65 m. (häri icke inräknad höjden av den större stenen, som synes ovanpå SÖ kortsidan).

Källare II. Denna var belägen i nordlig riktning från källare I på ö. sluttningen av en grusås, som skjuter fram till en liten vik av Holmsjön,

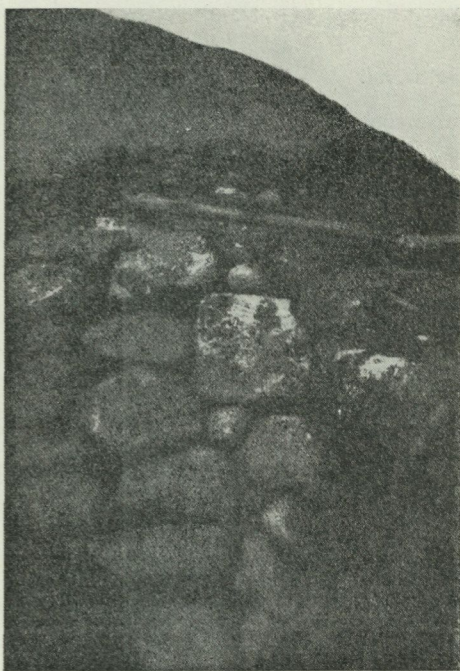

Fig. 3. Källare I vid Dörrsjöarna, nordvästra kortsidan. E. Festin fot. juli 1912.

Hr. Tirén har i sin lämnade uppgift på gamla lappvisten vid Dörrsjöarna som sådana upptagit 2 stensättningar, en tätt intill stranden av Östestjön och en på en avsats i Kojfjället över fiskarnas jordkula. Den förstnämnda utgjordes av en rund fördjupning, anordnad av förut på platsen befintliga stenar».

Vid Glen anträffades fem gropar, av vilka två utgrävdes och grundligt undersöktes, även dessa med negativt resultat för gravhypotesen. Ur Festins redogörelse för resultaten av dessa undersökningar återgiva vi följande:

Korpviken kallad. Ett stycke ovanför reser sig det s. k. Korfjället. Källare II låg i samma riktning, och även dess form och konstruktion voro fullt analoga med den föregående. Murstenarna voro här av mera varierande storlek och mindre släta, vadan muringen också företeddestora ojämheter. I botten låg nedrasat ett 2 till 4 dm. tjockt jordlager, som uppskottades och genomsållades. Ej heller här gjordes några som hälst fynd. Då alven blottats, befanns källarens djup vara i NV. halvan 1,80 m., i den SO. 1,65 m. Bredden vid botten vid resp. NV. och SO. kortsidan 0,70 och 0,80 m. Förmodligen hade källarens längd i dagen varit 1,90 à 1,95 m.

Vid Hånsjöns v. strand skulle enl. upplysning av en fiskare ligga ytterligare en murad grav, som befanns vara en igenrasad och vattenfylld rektangulär grop av c:a 2 m. längd (riktning NNV.—SSO.). Den undersöktes ej. Som den befanns, kunde man ej avgöra, om den var ett verk av människohand eller en naturens lek.

»Källare I. Källarens långsidor (riktning nära O.—V.) mätte upptill, den norra 2 m., den södra 2,35 m., dess östra och västra kortsidor resp. 0,90 och 1 m. Största djup under ursprungliga, jämna markytan, sedan alven fullständigt blottats 1,75 m. Fynd några bitar löpnäver, mycket spridda kolrester samt små, nästan förmultnade huggspån.

Källare II. Dess längdriktning nära NO.—SV., upptill mätte långsidorna 2,20 m., kortsidorna resp. 1,05 och 1,10 m. Vid 1,05 m. djup påträffades kol i riklig mängd, som något jordblandad och i form av en pelare¹ med 0,25 m. radie sträckte sig till ett djup av 1,30 m. Där spred sig kollagret, starkt jordblandat, över hela källaren. Vid alven, särskilt invid långsidorna, funnos smärre trärester, nästan förmultnade. Inga andra fynd gjordes. Största djupet var 1,85 m.»

Utom de övriga vid Glen påträffade tämligen nära varandra belägna groparna påträffades 2 efter Visjöbäcken och 1 vid Illkallshögen samt sedermera ytterligare några gropar efter Bjurkällan samt i närheten av Mustvallen.

Rörande slutresultatet av undersökningen anföres följande av Festins uttalande:

»Redan från början av vårt undersökningsarbete voro vi ense därom, att här icke gärna kunde vara fråga om några begravningsplatser. Enligt mitt förmenande återstod föga annat än förvaringsplatser, källare, att tala om eller att gissa på, och att dessa då förmodligen anlagts av jämtar (under ofredstider, då de måst fly till fjälls). Även fångstteorien diskuteras. Hr Stadling sökte liknande förebilder från Sibirien (fångstgropar för vildren)».

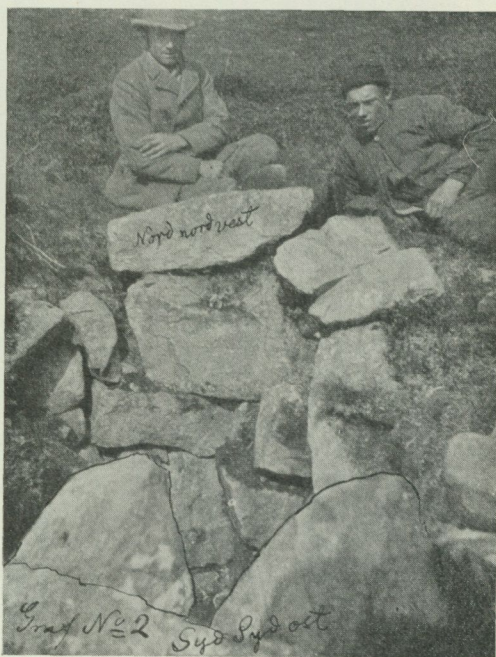

Fig. 4. Källare II vid Dörrsjöarna. J. Tirén fot. aug. 1903.

¹ Männe rester av i botten anbrakta, förbrända spetspölar för vildren? Förf.

Författaren har likväl under årens lopp blivit allt mer och mer övertygad om, att ifrågavarande gropar varit *fallgropar för vildren*, men har ej, då frågan sedan länge förelegat inför sakkunniga, ansett lämpligt för en »lekman» att vidare befatta sig därmed. Under senaste sommarvistelse i fjällen har jag likväl gjort iakttagelser, som, synes det mig, berättiga en framställning av skälen för min övertygelse.

Mot källare-hypotesen talar: *att* groparna sakna avlopp och därför äro högst olämpliga till förvaringsrum; *att* de förekomma (enligt

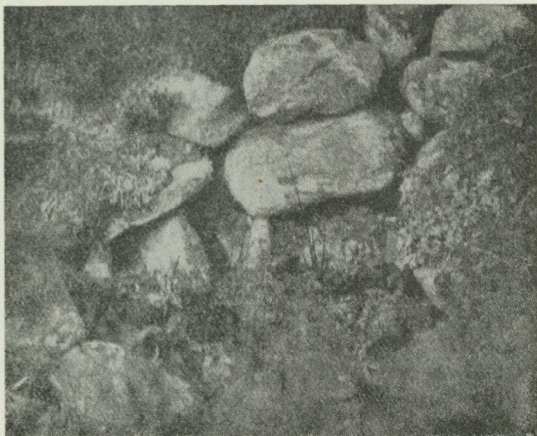

Fig. 5. Källare I vid Glen. E. Festin fot. juli 1912.

lappars och andras uppgift) spriddanästan överallt i fjälltrakterna (t. ex. vid Bottnarna, i Anarisfjällen, efter Aråns dalföre o. s. v.) och att det näppeligen är antagligt, att flyktingar i krigstid, vilka anses ha anlagt källarna, hade varit så vitt spridda (visten efter flyktingars tillhåll, t. ex. i Härjedalen, visa, att de hållit sig tätt samlade — av

lätt förklarliga orsaker); *att* groparna däremot äro konsekvent förlagda till ur fångstsynpunkt lämpliga ställen och i lämplig riktning.

Till dessa mina anförda skäl mot källare-hypotesen komma följande: Bland de mer eller mindre tydliga fallgropar, som jag av ren slump påträffat mellan Arån och Hundshögen, iakttog jag sistlidna sommar en mycket tydlig grop av den vanliga typen efter Aråns nordöstra strandparti, begränsat å ena sidan av ån och å andra sidan av en sank myr, och så belägen, att den vid högvatten översvämmas. I detta fall kunde gropen omöjligt hava använts till källare; däremot var dess läge synnerligen lämpligt för fångst av vildren.

Vidare meddelade i sistlidne augusti fjällmannen Per Danielsson,

vilken i likhet med flera av våra fjällmän från Oviksfjällen vistats i Norge och som renskötare biträdd norska bofaste, vilka, som bekant, i senare tider i Norges sydliga fjälltrakter bedriva i bolag organiserad rensköttsel, att inom Valdres fjällområde, där han uppehållit sig, förekomma *talrika fallgropar för vildren*, vilka sedan gammalt varit kända. Och han hade hört — något som av norska urkunder bekräftas — att så sent som under senare delen av 1800-talet hade i vissa fjälltrakter dessa fallgropar varit använda.

Fallgropar för vildren på Hardangerviddens.

För att erhålla bekräftelse på Danielsons uppgift har jag vänt mig till prof. K. B. Wiklund, vilken godhetsfullt givit mig anvisning på en hel del norsk litteratur i ämnet, innehållande talrika belägg till bekräftelse på sagda uppgifter, och även ställt till mitt förfogande »Indstilling fra fjeldbeitekomiteen om Hardangerviddens utnyttelse», vilken innehåller talrika upplysande uppgifter rörande ifrågavarande fallgropar för vildren, även rörande dessas dimensioner.

Jag har av lappar till svar på frågan, om storleken på de i Oviksfjällen förekommande groparna kunde anses lämplig för renfångst, i regeln fått jakande svar, och att de vore lagom stora för sådant ändamål. Vore de större, kunde renen »ta sats» och hoppa ur dem, och mindre storlek vore för liten. Prof. Wiklund, som även undrat, om ej »källarna» i Oviksfjällen skulle vara för små till fallgropar för vildren, har av uppgifterna om »dyregravene» på Hardangerviddens funnit, att måtten kanske kunde passa.

Vildrensfångst medelst fallgropar i Norge.

Ur den norska litteraturen rörande vildrensfångst medelst fallgropar kan här endast återgivas några korta utdrag, som kunna vara ägnade att belysa vildrensfångst medelst fallgropar i svenska fjälltrakter och därmed sammanhängande förhållanden, då ju livliga förbindelser sedant gammalt ägt rum mellan de norska och de svenska fjälltrakterna.

»Om de oerhört talrika vildrenshoparna i forna dagar vittna icke blott de stora samlingar av horn av de dödade djuren, vilka

påträffats på Hardangerfjällen», säger prof. J. A. Friis (i »Tilfjelds»), »utan också den mängd fallgropar för vildren, som finnes överallt i högfjällen, t. o. m. på ställen, varest det nu är sällsynt att få se en ren».

Vildrensfångst medelst fallgropar inom Hardangervidden.

»Innan eldvapen användes här i landet, fångades i allmänhet renen likasom älgen i s. k. 'Dyregrover' (rengropar) eller 'Dyrestup' (renstup). Dessa voro uppförda av flata på varandra lagda stenhällar. Varje grop bildade en fyrkant av 2 meters längd, 1 meters bredd samt $1\frac{1}{2}$ —2 meters djup. Mellan dessa funnos stängsel av sten å $1\frac{1}{2}$ —2 meters höjd¹ med branta sidor, mot båda ändar av fallgropen var tillträdet bekvämt, så att renen lätt kunde komma upp på den. I regeln låg nog fallgropen utan upphöjning mot den omgivande marken. Tvärs över fallgropen, omkring $\frac{3}{4}$ meter under dess rand, var anbrakt en bom, som vreds runt omkring en axel, som var försedd med 5—6 långa järntaggar, vilka voro riktade åt alla sidor.» (I ett meddelande från Öjefjord rättas denna uppgift därhän, att i st. f. 'bom' tvänne i marken nedslagna vassa pålar voro ställda på snedden mot den nedstörtande renens bröst). »Längs och tvärs över graven voro lagda tunna grenar och videkvistar, täckta med renmossa, isranunkler o. a. växter, som renen tycker om.» (Även denna uppgift rättas därhän, att betäckningen avsåg endast att dölja fallgropen, som var förlagd till renens vanliga pass. Renen kom här ej för att söka föda). »När renen kom ut på det tunna täckelset, föll han ned i fallgropen».

»Av vilken ekonomisk betydelse dessa fallgropar och 'dyrestup' voro, kan man sluta av följande, som berättas från Tinn i Telemarken. Då tvänne döttrar på gården Masing såsom enda arvingar skulle skifta boet efter föräldrarna, överlät äldsta systemen *hela den stora gården till den yngre* mot att hon för sig själv behöll 7 *tillgränsande fallgropar för vildren* på fjället såsom sin arvedel. Även från Ranland känner man motstycken härtill».

¹ Denna uppgift i ovanstående citat nr »Illustr. Norgeshistorie», infört i »Indstilling fra fjeldbeitekomiteen», rättas av en sakkunnig därhän, att dessa »stängsel» aldrig voro så höga, utan bestodo endast av en rad enskilda stenar; stängsel skyr renen.

I ovan nämnda »Indstilling» heter det vidare:

»Fallgropar för vildren äro som oftast sänkta rätt ned i marken, men kunna även vara uppmurade mellan några större stenar (ex. anföras). Fallgropen för vildren är mansdjup, c:a 2 m. lång och 0,70—0,80 m. bred. Den är sålunda tillräckligt rymlig, för att en stor rentjur skall få plats i den, men samtidigt så trång, att den ren, som faller ned i den, icke förmår hoppa ur den. Fallgropen täckes med grenar och mossor, så att den är fullkomligt dold. Från gropens smala sidor utlöpa låga divergerande stängselarmar av sten, vilka skola leda renen till gropen; renen hoppar nämligen ogärna över stängsel, även om de äro låga, han föredrager att följa längs dessa. Oftast utgå dessa stängsel endast från den ena av fallgropens smalsidor, men de kunna även utgå från båda sidorna av gropen, som beräknas fånga från båda sidor. Överallt på (Hardanger-)vidden, där renen har sin vandring, ligga fallgropar för vildren. De påträffas nere vid vatten eller trånga pass, men de kunna även ligga fritt under fjälltopparna. Rätt under toppen av Halnekoll ligga

Fig. 6. Fallgrop för vildren vid Krækja, Hardangerfjällen, Norge. Foto efter Norska fjällbeteskommitténs »Indstilling».

sålunda två fallgropar. Likaledes finnas fallgropar uppe på »renflaten». De kunna också påträffas så långt ned som i skogsliderna ovanför Garen. Fallgroparna ligga ofta enstaka, såsom vid Dragöjna och Olavsbovand, eller kunna flera fallgropar vara samlade så att de bilda ett helt system av fångstinrättningar, såsom vid Turreidet eller vid Dragöjnes nedre ås.»

Vildrensfångst medelst fångstgropar gav ett så gott utbyte, att en fallgrop värdesattes som en liten gård nere i bygden. Vid uppgörelse av dödsbo, varest funnos jakträttigheter på fjället, ser man

därför att äldste sonen, som hade valet, föredrog jakträtten på fjället framför gården.

Fallgropar påträffas överallt på hela fjällvidden; där tjänlig terräng för dylika förekommer, är den utnyttjad. »Oftast ligga fallgroparna i moränmark, som är full av sten; deras anläggande måste hava kostat mycket arbete med de dåliga redskap, man hade att tillgå, innan krutet blev känt. Ofta sänktes dessa gropar ända till 3 meters djup, någon gång ännu mer. I de flesta fall voro de mycket omsorgsfullt uppmurade och i övre kanten försedda med stora flata

Fig. 7. Fallgrop för vildren vid Dragöjne, Hardangerfjällen i Norge. Foto efter Norska fjällbeteskommitténs »Instilling».

stenar, som icke lätt kunde rubbas ur sitt läge; i de bästa lågo stora 3—4 tum tjocka stenhällar tvärs över ändmuren (kortgaveln) och stucko några tum ut över denna, varigenom renen hade svårare att komma upp».

Meddelanden från skilda delar av Hardangerviddens vidsträckta område av liknande innehåll som de redan anförda rörande vildrens fångst medelst fallgropar måste vi förbigå för att — efter förut nämnda »Instil-

ling» — i korthet beröra några fornminnen stående i samband med vildrensfångst medelst fallgropar inom ifrågavarande fjällområde. Till dessa fornminnen höra förfallna boplatser, vilka förekomma på flera ställen inom Hardangervidden. De hava i regeln ett yt-innehåll av 6×4 m. men kunna även vara större. Det mest karakteristiska för boplatserna utgöres av omgivande stora kökkenmöddingar och högar av ben, vilka kunna hålla flera meters diameter och ett djup av intill 0,75 meter. I dessa påträffas tätt sammanpackade ben och horn av ren, mer eller mindre förvittrade. Högen är täckt av torv med en rätt frodig vegetation. Ofta äro benhögen och

hustomten övervuxna av vide och dvärjbjörk, vadan det är svårt att upptäcka dem. Benen äro krossade för att komma åt mårgen. Hornen äro ofta sönderhuggna och bära märken efter att ha bearbetats. Avfallshögarnas ben visa, att »boplatsrenen» tillhör samma ras som den nu levande renen inom området; men den har varit större och har tyngre horn än denna.

Lämningar av fisk och fågel (fjäll- och moripa, orre o. s. v.) påträffas i boplatsernas djupaste lager, medan de övre lagren, där järnredskap förekomma, endast innehålla renben. Detta kan vara en tillfällighet, men det kan ock tyda på, att viddens äldsta befolkning varit renfångare, som vid sidan av renfångsten fångat även fisk och fågel, medan den senare endast *gästat* vidden för renfångstens skull. Flera skäl tala emellertid för att här någon gång i tiden varit *fastboende*, som levat hela året runt på fjället.

Någon gång i tiden ha sålunda jägare och fångstmän uppehållit sig på vidden, vilka använt redskap av flinta, skiffer och kvarts. De levde av ren, men bedrevo tillika fångst av fisk och fågel. Så kom en tid, då boplatserna stodo tomma, vi veta ej av vilken orsak, om befolkningen dog ut eller drog bort till orter med gynnsammare betingelser. Hyddorna övergåvos, och ett lager av flygsand lade sig över ruinerna. Efter långa tiders förlopp kom åter folk till vidden. De hade järnredskap och hörde sannolikt hemma i Hardanger och Hallingdal. De gamla övergivna boplatserna kommo ånyo i bruk, ombyggdes och reparerades, slutligen blevo de kanske boskapsläger.

Förutom medelst fallgropar bedrevs renfångsten av den tidens människor på olika sätt, t. ex. medelst pilskytte, stäng i fjällpass för att leda renhjordarna ned i »renstup», i vatten, där de fångades i stäng av flytande linor o. s. v. Här måste vi inskränka oss till fallgroparna som fångstmedel.

Att det bofasta bygdefolket tog del i renfångsten medelst fallgropar framgår bl. a. av gamla lagbestämmelser om äganderätten till fallgropar för vildren o. s. v. Till de bofasta hörde nog »stenhyddorna», i vilka renjägarerna uppehöll sig, stundom troligen både sommar och vinter. Flera ruiner av dylika hyddor (»bodar») förekomma. De förekomma i regel, där man påträffar fallgropar för vildren

samt högar av ben och horn av ren, och deras ålder sträcker sig åtminstone flera århundraden tillbaka.

Fångsten av vildren medelst fallgropar inom Kristians amts fjällvidder företer likartade förhållanden med dem vi i det föregående i korthet berört från Hardangervidden. Fornminnesmärken, som stå i samband med renfångsten likaså. Vi inskränka oss därför till ett kort sammandrag av meddelandena från ifrågavarande vidsträckta fjällområden. Fornfynden visa, att även här bedrivits renfångst under stenåldern. Att t. o. m. i Jotunheimfjällens omgivning under sten- och järnåldern bedrivits jakt och fångst på vildren bevisa flera fynd av skifferpilar, som förtälja om jakt under stenåldern, och från den yngre järnåldern finnas 40 fjällfynd, varav 30 pilar påträffats på sådant sätt, att de synas på stället vara skjutna efter vildren. Förutom med skjutvapen har vildrenen även här fångats medelst fallgropar och det långt in i historisk tid. Dessa fallgropar ha omtalats av Schönning i »Reise gjennem det Nordlige Gudbrandsdalen» år 1774 samt i »Budstikken» 1820—21. Såväl på Dovrefjäll som på andra omkring och ovanför Gudbrandsdalen liggande fjäll synes en stor mängd älg- och rengropar liggande tätt vid varandra, rengroparna till dimensioner och inredning analoga med i det föregående omtalade. »Stora sträckningar av de nämnda fjällen äro nästan helt uppfyllda av dem». Omständliga skildringar av dessa förekomma. Hela system av fallgropar förekomma här och där i fjällpassen. E. Mohn omtalar, att översta delen av Stor-Utadalen kallas Gravdalen, och att denna sistnämnda del erhållit sitt namn från de många rengropar, som sedan gammalt funnits där, men till största delen äro sammanstörtade; de härstamma från en tid äldre än skjutvapen, då man fångade ren i fallgropar. Gravdalen är vildrenhoparnas allmännaste väg, när de draga från en serie isjöklar till en annan. Här förekomma även små köttgropar, i vilka den fångade renens kött lägges, tills det kan klövjas hem; dessa äro allmänna i Gravdalen.

Gamla rengropar finnas även på Gråhögda i Ringebu, vilket visar, att detta fjäll även i gamla dagar varit ett gott renfjäll.

I Kodalen finnes, enligt Iver Storvik, en flera km. lång gammal

stenmur, som går tvärs över dalen. Den är här och där genombruten av små öppningar, genom vilka vildrenarna jagades och funno sin död i fallgroparna, som voro förlagda i varje sådan öppning. Vanliga rengropar förekomma flerstädes i Jotunheimen och andra fjällområden inom amtet. Sålunda finnas i Ringebu rengrovar, och framför allt på Hirsjöhögda, varest rester av fallgropar, stängslen och närliggande »skyttegravar» för fångstmän tydligen klargöra fångstmetoden medelst fallgropar. Ännu så sent som i det 18:de seklet har det varit mycken vildren i Gudbrandsdalen och Valdres, eftersom Schönning 1775 omtalar hopar på 2, 3 å 4,000 djur.

Även här förekomma exempel från gamla tider därpå, att när det skulle skiftas mellan barnen, fick äldste sonen välja, om han ville ha gården eller rengroparna. Det berättas, att Stortande i Lesje är en av de sista gårdar, där en dylik delning ägde rum, och sonen valde rengroparna, icke gården. Även i sen tid måtte tillgången på vildren i dessa trakter ha varit riklig. Sålunda nedlade forstmästaren J. B. Barth i Gudbrandsdalen och Valdres under åren 1869—89 bland annat vilt, 728 vildrenar.

Slutord.

Att vildrensfångst medelst fallgropar även inom svenska fjälltrakter bedrivits är känt. »Gropar ha begagnats över vildrenens hela område» (se »Norrlands jakt och fiske» av S. Ekman). Någon närmare beskrivning av dessa fallgropar finnes mig veterligen icke, med undantag för lapparnas s. k. »voumen» och därmed liknande anordningar. »De enda uppgifter, som kunnat erhållas om dem, säger Ekman, härstamma från Härjedalens lappar, som omtala, att de i botten voro försedda med spetsiga pålar med eller utan järnbeslag».

Av vad i det föregående återgivits rörande fallgroparna för vildren i Norge, vilka ju i alla avseenden överensstamma med de s. k. »murade gravarna» eller »källarna» i Oviksfjällen, borde man, synes mig, ha fullt skäl att draga den slutsatsen, att dessa *varit fallgropar för vildren*. Alla detaljer rörande groparna i Oviksfjällen:

måtten, de omsorgsfullt murade gavlarna, belägenheten o. s. v. finna ju sina motsvarigheter, sin motivering och förklaring i de norska fallgroparna för vildren. Jag har ock kommit till den övertygelsen, att flera av mig iakttagna gropar i trakten omkring Hundshögen, om vilkas tillkomst och betydelse jag varit oviss, äro lämningar av forntida fallgropar för vildren.

Sannolikt finnas även inom våra fjälltrakter lämningar av gamla boplatser och andra fornminnen, analoga med de i Norge i samband med vildrensfångst medelst fallgropar förekommande, vilka vid en noggrann efterforskning skulle påträffas. Männe ej den efter Tiréns fotografi här nedan i fig. 8 återgivna bilden av, vad han kallar »lämningar av gamla lappvisten», hör till denna kategori? Liknelser till fornminnen av detta slag tror jag mig på skilda ställen ha iakttagit.

Fig. 8. Lämningar av gamla lappvisten vid Östestsjön.
J. Tirén fot. aug. 1903.

SPRIDDA DRAG AV VIDSKEPELSE OCH ÖVERTRO BLAND KARESUANDOLAPPARNA

AV

OSSIAN ELGSTRÖM.

Under mina resor bland våra nordligast vandrande nomader sysselsatte jag mig, trots att detta icke ingick i den egentliga arbetsplanen, mycket med att uppteckna alla de rester av skrock och vidskepelse jag kunde finna, dessutom insamlade jag, så gott sig göra lät, föremål vid vilka en eller annan övertro häftade, som t. ex. olika slag av amuletter o. s. v.

Bruket av amuletter var vanligare än man kunde förmoda, och dessa amuletter, som buros till skydd mot onda makter, mot sjukdom, tillfällig svaghet o. s. v. hade nästan alltid formen av en ring, som bars som armband, fotband eller halsband.

Amuletterna bestodo dels av *djurrester*, tänder, senor och hår, och dels av *metallföremål*, mest mässings- och silverprydnader.

För att taga de första, av *djurrester*, så användas av dessa mest senorna och då som nämnt burna såsom arm- och halsband.

Amulettens namn *viēdna-suodna* betyder endast »ring av sen-tråd».

Senan togs vid slakten, från renens bakben. Lappen genomskar knäleden framtill, bröt benet bakut och pillade med kniven eller fingrarna fram en liten benbit, av form och utseende ungefär som ett barns oxeltand, denna benbit satte man mellan tänderna och drog, därvid lösgjorde sig en vid benbiten fastvuxen sensträng av ungefär 20 cm. längd. se nr 4 på bild I. Denna sensträng med vidhängande benbit lades kring halsen på den som skulle använda

amuletten ifråga, där den fick ligga tills den torkat, först då togs den och bands kring handleden.

Jag har sett lappar, såväl vuxna som barn, vilka haft ända till 4 sådana *viedna-suodna* kring vardera handleden.

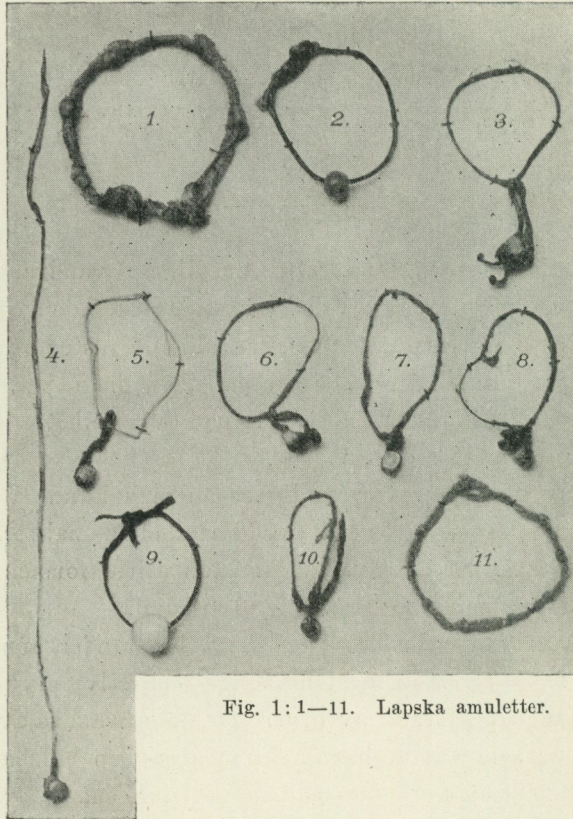

Fig. 1: 1—11. Lapska amuletter.

Dessa *viedna-suodna* anses skydda mot sensträckning, mot benbrott, vrickning o. dyl.

Ett annat slags amulett var en av grov sena, även den tagen från renens bakben. Detta senarmband, vars utseende framgår av nr 1 på bild 1 användes mest av äldre lappar som medel mot kraftlöshet.

Det bars kring armleden, någon gång kring fotleden.

Lappen Anders Hendrik Walkeapää bar ett kring vardera fotleden.

En annan lapp, som avlidit och vars kropp jag blev i tillfälle att iakttaga, hade ett sådant senarmband kring halsen.

Dessa senarmband voro försedda med 5 eller flera knutar.

Vid halsåkommor lindades kring halsen vanliga sentrådar.

Som amuletter brukades vidare ullgarn, dels med, dels utan knutar.

Johan Turi skriver sid. 191 i Muittalus samid birra¹:

»Til senestrækning læser man ogsaa ord og det hjælper. Det gøres med uvasket uldgarn, graat, treløbet faareuldgarn. I faareuld er megen kraft, fordi Jesus har talt meget om faaret og taget lignelser af faaret, og ogsaa af den grund, at da Jesus var død kaldte man ham et faar, og dette deres opholdssted navn var faarehuset. Og derfor er der i faareuld saa megen kraft. Og det er ogsaa godt til sokker (strumpor) for mennesker.»

Gunnamuori, en lappkvinna från Karesuando gav mig en gång ett stycke garn att binda om fingret, »Guds lams kraft» sade hon »gör det dugeligt» (mot olyckor nämligen).

Ullgarn brukas även som armband, se nr 11 bild 1. Man slår 9 knutar på det, »för 9 månader av människan i moderns liv och det skall sitta tills det faller av» — detta armband hjälper mot blodförgiftning.

»Kring sjukt finger lindas rött yllegarn» (Taavon-Pieti).

Björntanden är också en verksam amulett. Den bäres dels kring halsen i en sentråd, dels användes den vid botandet av tandvärk, omlindas då med ylle, värmes och tryckes mot det värkande stället.

Renens käkben, helst ett gammalt som legat så länge i jorden att det antagit en grönaktig färg, är även bra mot tandvärk.

Torkade grodor användas också mycket (se vidare *övertro om djur*).

Till lapska amuletter kunna, fast lapparna inte själva använda sig av dem, räknas de vindsnören, *toolinuora* (finska), lapparna tillverka mot betalning till de norska fiskarna.

¹ Köpenhamn 1910.

Lapparna ha ju allt sedan äldsta tider haft namn om sig att kunna framkalla vind medelst snören, varpå en eller flera knutar äro slagna.

Denna övertro förefinnes ännu längs norska kusten och få äro i Finmarken de »ottringar«, »femböringar« o. s. v, som ej ha ett *toolinuora* fastbundet i fören.

Ovan nämnda amuletter äro, som synes, mest ämnade som skydd mot sjukdom.

Mot »övernaturliga« väsen som t. ex. mot *uldas* användas mest amuletter av metall.

Den vanligaste amuletten i äldre tider, var *ringen* av mässing. Lapparna bruka den med förkärlek än i dag som prydnad och amulett.

Det som nu för tiden nästan har mera »kraft« än mässing är *silver*.

Barnets *giethka* eller vagga prydes med denna metall till skydd mot *uldas*.

Silvret fästes oftast på det tresträngade band, som från vaggkapschongens framkant går ned till fotändan.

Dessa silverprydnader avse som nämnt att skydda barnet mot de s. k. *uldas*, ett osynligt folk, som enligt lapparnas utsago pläga taga barnet ur vaggan och i stället ditlägga sina gamla föräldrar; detta då barnet lämnats ensam i kåtan. Mot blödning är silvret ett utmärkt medel. Turi skriver på sid. 76 i Muittalus samid birra att: »om den öppnade ådern (avser åderlåtning mot skräck) inte vill upphöra att flyta, tryckes en ny tioöring mot skåran tills blodflödet upphör. Silfver har *kraft*».

Bland lapparna äro ännu gångbara en uppsjö av besvärjelseformler, vilka användas vid tillfällen som t. ex. då sjukdom skall hävas, då en amulett skall tillverkas o. s. v.

Turi gentar i sin förut nämnda bok flera gånger: »og *læsning* (besvärjelser) er ogsaa meget godt».

Besvärjelseformulären äro av flere slag, En användes vid direkta sjukdomsfall, då det t. ex. gäller att beveka sjukdomsanden att lämna sitt offer, en annan t. ex. då det gäller att stanna ett

blodflöde eller giva den sjuke »kraft» att emotstå en tillfällig svaghet. En tredje art är den, som användes i samband med intagandet av någon medicin.

Vid amulettillverkning »läses» också, detta är en art av besvärjelse, »orden» avse att ingjuta »kraft» i den blivande amuletten.

En annan slags besvärjelse är då man anropar en avliden och ber denne hjälpa sig mot sjukdomen, exv. vid häftiga smärtor, håll och stygn.

Detta slags besvärjelser användas mest.

De hälsningsrop, varmed lapparna vid övergången av fjällen välkomna åsynen av de norska skogarna äro väl också att räkna till ett slags besvärjelser.

Turi omnämner på sid. 49 en sång som då brukar sjungas:

»Mødre og skønne, kære græsdale, kalvens moder v. v. n. n.¹

Hil, hil jer nu mødre v. v. n. n.

Tag nu imod min kære hjord

Og plej den den som I før ha gjort v. v. n. n.

Vaer atter, mødre, mine venner v. v. n. n.

I mødre. Græs nu mine rener' runde v. v. n. n.

Orden »Tag nu imod min kære hjord og plej den som i før har gjort», är en slags bön eller befallning till boplatsen som tänkes personifierad, alltså en besvärjelse.

Äldre lapska kvinnor ha god reda på dessa »läsningar», svårigheten vid insamlandet av dessa »läsningar» är dels den låga mumlande tonen, vari de läsas, och så den motvilja lappen har att delge en *yngre person* en besvärjelseformel.

Av nu levande Karesuandolappar, som kunna »läsa» må nämnas följande: Nils Rasmusson Ber, Ella Hurri, Sara Kvenangen, Anders Valkiapää m. fl. En lappman, Per Persson Peivie, som dog 1919 i byn Kuttainen, var mycket anlitad som doktor och ansågs inneha kraftiga ord.

¹ v. v. n. n. = voia, voia, nana, nana.

Övertro.

1. Havandeskap.

Kvinnan bör ha huvudändan av bädden mot *boassjo* eller den del av kåtan, som ligger mitt emot dörren.

Kvinnan bör under den tid hon går havande bära ett band om midjan, detta för att de s. k. *gufittarak*, »de underjordiska», ej skola stjåla fostret ur hennes liv, hon bör av samma orsaks skull, aldrig sova ensam under denna tid.

I »barnsäng» bör kvinnan akta sig för att vara för mycket ensam, de avdöda vilja skrämna *gunnamuori*.

2. Barnskötsel.

Man bör spotta i det vatten barnet har badat uti.

Barn får ej lämnas ensamma.

Barn suges över hela kroppen för att få »kraft».

Barnet masseras och man »läser» samtidigt.

3. Boplatsen.

Man bör ej hugga ved om aftonen för att inte »andarna» skola höra ljudet och hitta till kåtan.

Man bör ej gå över *boassjo*.

Veden bör alltid inläggas i kåtan med kviständarna *mot* dörren.

Kaffepannan i *boassjo* bör ha pipen vänd *från* dörren.

Man bör akta sig för att spilla något i elden.

Renen slaktas alltid bakom kåtan.

Grytkättingen bör alltid behandlas varsamt, barnen fingo banor ifall de vid kåtans nedtagande lekte med grytkättingen.

När det piper i elden kommer främmande.

Klapprade dörren mycket (då det blåste) sade lapparna: »Det är någon som vill in».

Då Gustaf Walkeapää i Lyngseidet i Norge ombyggde sin gamme (torvhus) uthögg han sin faders bomärke, som fanns i de gamla *bäljek* och uppspikade stycket i sin nya kåta. »Det ger lycka» sade han.

Man bör aldrig uppslä sin kåta på en gammal kätaring, om man ej med säkerhet vet att ingen dött på platsen: »De döda» som

alltid vistas i närheten av det ställe, varpå de dött, tycka ej om att bli »störda».

4. Klädedräkten.

Skadligt att ej bära kniv.

Bälte är bra som medel mot kräkningar, man mäter upp bältet tre gånger, med måttet mellan tumme och pekfinger utspärrade, man mäter upp nio sådana delar, börjande att räkna från nio och ned till ett.

Om det bildas en knut på skobandets översta, flätade del upptages den ej, utan åtdrages allt starkare. Dessa knutar bringa styrka åt foten (analogi senarmbandet).

En död människas kläder bortkastas, äro de nya och obegagnade, händer det dock att de behållas.

Mössan avtages endast då man äter.

Fordom avtog mannen sitt bälte medan kvinnan höll att på att föda.

Har man silver i barmklädet, är man skyddad mot spöken.

Ullstrumpor giva kraft (ylle har »kraft»).

5. Flyttningen.

Förefalla slädarna tunga, äro de »osynliga» med.

Lik föres på flyttningar ej i samma flyttformation (*raiddo*) som de andra, utan avses.

Den ren, som drar likslädan, har ett vitt band om hornet. (= En förklädnad mot »de döda» — analogi våra sorgband).

Renarna springa bäst i månsken, ty månsken ger »kraft».

Följer en skata *raiddon*, dör en människa i byalaget.

6. Föreställningar om döden och de döda.

Hör man klockor ringa i fjället, är det lika med dödsvarsel för en själv eller ens släkt.

Sätter sig trollsparven *sisas* på barnvaggan, betyder detta, att barnet dör inom kort.

Att fåglar äta av köttet på torkställningen, betyder olycka och dödsfall i kåtan.

Vid dödsfall vändes kåtadörren avig och ved uppstaplas på denna, detta gäller även om någon dött i hus.

Liket uttages under duken vid det ställe han eller hon avlidit.

Hålles ej begravning, överger lyckan hushållet. »Liklukt» är farlig.

De döda färdas ibland i luften, kommer på en för övrigt lugn dag en plötslig stormil, så är det »de döda» som flyga förbi, somliga utan huvud, andra avtagna från midjan och uppåt eller nedåt, andra åter avigvända o. s. v.

Lapparna äro så rädda för allt som rör de döda, att de t. ex. om jag visade dem fotografier av avlidna lappar jag känt, kastade korten ifrån sig som om de bränt dem.

Detsamma gäller bilder av likkistor o. dyl.

Denna fruktan tar sig ibland rätt löjligen uttryck, som t. ex. då några nya likkistor skulle föras från Gellivaare till Karesuando och man för att vinna utrymme, ställde en del även till Karesuando adresserade smördrittlar inuti kistorna.

Smöret förblev osålt — det hade tagit »smak av de döda». De lappar, som köpt och ätit av smöret, förklarade att de ej kunnat sova på natten efter sedan de ätit smöret.

I lön födda barn kallas *äpäras* och de kalla med klagande rop på sin moder.

Lapparna tro på ett förutbestämt öde *sallitu*, mot vilket det ej tjänar att spjärna emot.

7. *Trolleri.*

Ruolla kallas något man ger människor att dricka, detta *ruolla* växer till ett djur i människan, som dör därav.

I Lainio by dog för flera år sedan en lappkvinna, som allmänt anklagades för att hava mördat folk medelst *ruolla*.

»*Gand*» äro småkuler av fett, i vilka äro insmälta ett hopböjt i båda ändar tillspetsat fjäderfan omlindat med en fin sentråd. Givnes ett sådant *gand* åt ett djur eller människa och den sväljes, smälter om en stund fettets i magen, fjäderfanet springer ut och genomborrar tarmarna, och föremålet för gandsättningen avlider.

Dyliga *gand* brukas köpas av de norska bönderna, som därmed förgöra sina ovänners kreatur.

Saliv, skrapat från en döds mungipor och samlat på flaska, användes att förgifta med. Dylika konster kallas av lapparna för *onda-nojdekonger*, de personer, som använda sig av sådana konster, äro allmänt fruktade av lapparna.

8. Väder och väderleksmärken.

När vädret före »Mikælii dag» är kyligt, blir hösten lång.

Tidig snö är ej bra, giver »dåligt år» för renen.

»Skriker» ripan i skymningen, blir snöyra.

»Sjunger» ripan, kommer snö utan blåst.

När renen springer hit och dit, blir det snöyra.

Skrapår renen sina horn mot träden, blir det blida.

Samlas snösparvarna kring kåtan, »kommer storm».

Brusar en fors ovanligt starkt, kommer dåligt väder.

Svettas man om fötterna, blir det väderförändring.

Stickningar i lederna bebåda kyla.

9. Övertro om djur.

a) *Renen*.

Renen »ser mer» än människor.

Skyggar renen plötsligt »ser» han något.

För övrigt finnas inga vidare föreställningar om detta djur. Han liksom hunden stå lapparna för nära. Drake skriver sid. 389 i Västerbottens lapparna o. s. v. »Renen och hunden äro nämligen helt vardagliga, uteslutande nyttiga djur för lappen; han är herre över dem, han rår lekamligen på dem och han kan iakttaga dem under alla förhållanden. Därföre sysselsätta de ej hans fantasi som de andra, mera ovanliga och farliga, honom omgivande djurslagen, som t. ex. vargen, björnen etc., kring vilka ett otal föreställningar äro knutna.

b) *Vargen*.

Vargen har makt att »söva» människan. Han kan, om han vill, tvinga renvaktare att insomna.

Vargen kallas för »eld», emedan han »bränner som elden».

Vargen har djävulen gjort, han kallas därför även för *seipek* = den som har lång svans = fan.

Vargen kunde tala i »gamla dagar».

c) *Hunden.*

Hunden vet när vargen kommer.

Hunden skall anklaga människan på den yttersta dagen.

d) *Fåglar.*

Om vårarna komma fåglarna med varsel.

Det betyder olycka, om man råkar höra en fågel på morgonen, innan man fått någon föda.

De fåglar som varsla mest äro »trollsparven», göken, skatan och lommen.

Lavskrikan är guds ängel.

Kommer en snöripa in i kåtan, får den ej röras, utan utsläppas.

e) *Smärre djur.*

»Grodor äro bra medicin» (Turi).

Levande inlagd i salt hjälper den mot halsfluss. (Taavon Pietie).

»Grodan faller ned från molnen» (Bær).

Torkad groda användes som magmedicin.

Farligt att svälja grodägg. Ägget utkläckes nämligen i magen, magen börjar växa och djuret att kväka.

För att undgå detta, användes alltid då man dricker direkt från vatteusamlingar, ett dricksrör av lårbenet på en fågel.

»Lus äro god medicin» (Piltto).

Lus givna åt en gulsotspatient, utan hans eller hennes vetskap, häver sjukdomen.

Spridda drag av övertro.

Äldre lappar hålla vid måltiden litet soppa på marken, ett offer åt *Haldek*.

Åskan är ett personligt väsen, som arbetar i Guds tjänst.

Trolltrumman är ännu till namnet känd bland Karesuandolapparna.

OM DEN RÄTTADE GYLLENTALSLÄNGDEN PÅ EN RIMSTAV I FULLERÖSAMLINGEN, DAT. 1520.

Av

ARVID LINDHAGEN.

I sin intressanta avhandling »Rimstavar med rättade gyllental före år 1600» (Fataburen 1920 s. 1) har professor Nils Lithberg framdragit den i överskriften angivna rimstaven, vilken han betraktar »som ett av vårt lands värdefullaste kulturföremål, då den bär ett av de tidigaste data någon svensk rimstav äger. Den är daterad 1520.» Han ägnar den en utförlig beskrivning och en grundlig undersökning, vilken senare bland annat ger till resultat, att staven härstammar från Västergötland; och de härför anförda skälen synas icke lämna rum för något tvivel om slutsatsens riktighet. Det som framför allt förlänar denna stav dess värde är den omständigheten, att den utom de gamla gyllentalen även innehåller en rättad gyllentalslängd. »Den äldsta stav med rättade gyllental, som tidigare var känd, härstammade från år 1690. Den nu tidigast kända staven av detta slag är från 1520.» Dessa gyllental har Lithberg (sid. 22) jämfört med andra förut kända serier av dylika, uppenbarligen i avsikt att om möjligt utröna, varifrån de äro hämtade; men resultatet har blivit negativt. Jag skall försöka att komplettera undersökningen i denna punkt.

Granskar man gyllentalstabellen på sid. 23 hos Lithberg, så är det tre smärre fel, som genast falla i ögonen. Det första består däri, att gyllentalet 19 bortfallit i slutet av januari; jag håller för sannolikt, att det stått vid den 31. Det andra felet är i slutet på februari, vars tre sista dagar äro tecknade: —, 11, 3. Då 11 måste

stå *efter* 3, anser jag den rätta läsarten vara: 3, —, 11. Slutligen står vid den 30 nov. gyllentalet 5, som helt enkelt bör utgå. Efter införandet av dessa trenne rättelser ter sig den på staven befintliga gyllentalslängden så som tab. 1 utvisar.

Undersöker man nu de olika lunationernas längd, så äro i största delen av tabellen, från 1 jan. räknat, allesamman utan undantag 29 eller 30 dagar långa och det i allmänhet så, att varannan är kortare och varannan längre. Det första undantaget möter vid övergången från 28 sept. till 29 okt., där en lunation på 31 dagar anträffas. Vid övergången från oktober till november och från november till december råder stor förvirring. Jag utväljer de fall, som synas mig särskilt karakteristiska, och ordnar dem tabellariskt, så att den första kolumnen anger gyllentalet samt den andra och tredje motsvarande lunations längd vid övergången okt.—nov. och nov.—dec.

4 . . . 31 . . . 28	3 . . . 31 . . . 28
1 . . . 31 . . . 28	19 . . . 31 . . . 28
9 . . . 31 . . . 28	8 . . . 31 . . . 28
6 . . . 31 . . . 28	

Då summan av den längre och den kortare lunationen i alla dessa fall är 59 dagar, såsom den rätteligen bör vara, synes det troligt, att gyllentalen äro rätt placerade i oktober och december, men 1 eller 2 dagar för sent i november. Av det anförda framgår därför med största sannolikhet, att stavristaren haft en god förebild, som han följt överallt med undantag för månaden november, där någon konfusion vållat, att gyllentalen genomgående kommit på orätt plats. *Om* man således lyckas finna en anordning av gyllentalen, som är äldre än staven och överensstämmer med densamma i alla månader utom november samt dessutom med säkerhet var tillgänglig vid förfärdigandet, så har man alla skäl att anse sig ha funnit originalet.

Man tänke sig nu en person i början av 1500-talet, som äger en stav med de gamla gyllentalen; han vet, att de genomgående stå 4 dagar för sent, och vill därför göra sig en ny, som är riktig. Den utväg, som för honom måste te sig naturligast, är att helt enkelt förskjuta hela den gamla gyllentalslängden 4 dagar uppåt. Att denna

metod verkligen blivit använd, visa de handskrivna fick-kalendrar (sannolikt senast från mitten av 1500-talet), som omtalas på sid. 14 i min av Lithberg citerade uppsats *Om calendaria perpetua*. Samma anordning av gyllentalen kan man återfinna även i senare tid, så på den av mig sid. 12 f. nämnda Hörningsholmsstaven, daterad 1698.

Men vår tänkte stavristare var måhända inte hågad att göra sin stav alldeles på det enklaste sättet, utan ville komma med något originellt påhitt, en på den tiden icke ovanlig företeelse. Han fann då på att visserligen förskjuta den gamla gyllentalslängden, men icke 4 dagar uppåt, utan i stället 26 dagar nedåt. Gyllentalet 3 flyttades alltså ned från 1 jan. till 27 jan. och efterträdades på sin gamla plats av gyllentalet 19, som i den gamla kalendern står såsom 18 vid 6 dec. På detta sätt fick han den anordning av gyllentalen, som tab. 2 visar.

Jämför man nu tab. 1 med tab. 2 och bortser från Fulleröstavens abnormala del, 28 okt.—4 dec., så finner man för övrigt fullständig överensstämmelse med undantag av 3 ställen, i det att staven har gyllentalet 2 på den 9 mars (i st. f. den 8), gyllentalet 3 på den 28 mars (i st. f. den 27) och gyllentalet 16 på den 24 dec. (i st. f. den 25). Det torde icke vara förhastat att anse det härmed vara ådagalagt, huru den rättade gyllentalslängden på Fulleröstaven kommit till.

Med originalet för ögonen är det lätt att påvisa det fel, som förorsakat oredan i november. Betraktar man något närmare de båda tabellernas november-kolumner, så kan man göra den iakttagelsen, att fr. o. m. 31 okt. t. o. m. 5 dec. de streckmärkta dagarna (de som sakna gyllental) äro desamma i båda. Detta innebär med avseende på rimstavens förfärdigande, att placeringen av gyllentalens stavar (med bortseende från kvistarna) är felfritt utförd inom detta område. Felet är begånget den 28 okt., där en stav borde ha ristats; men detta har försummats. Efter detta datum ha kvistarna ristats i riktig inbördes ordningsföljd; men den anmärkta försummelsen har vållat, att samtliga gyllental förskjutits nedåt, somliga 1 dag, andra 2. Felet har icke märkts förrän några dagar in i december; men som det var omöjligt att vidtaga någon ändring i det föregående,

Tab. 1.

Rättade gyllental enligt rimstav i Fullerösamlingen, dat. 1520.

Dat.	Jan.	Febr.	Mars	April	Maj	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.
1	19	8	19	8	8	16	5	—	2	2	2	2
2	8	—	8	—	16	5	—	13	—	—	—	—
3	—	16	—	16	5	—	13	2	10	10	10	10
4	16	5	16	5	—	13	2	—	—	—	18	18
5	5	—	5	—	13	2	—	10	18	18	—	—
6	—	13	—	13	2	—	10	—	7	7	7	15
7	13	2	13	2	—	10	—	18	—	—	15	4
8	2	—	~	—	10	—	18	7	15	15	—	—
9	—	10	2	10	—	18	7	—	4	4	4	12
10	10	—	10	—	18	7	—	15	—	—	12	1
11	—	18	—	18	7	—	15	4	12	12	—	—
12	18	7	18	7	—	15	4	—	1	1	1	9
13	7	—	7	—	15	4	—	12	—	—	—	—
14	—	15	—	15	4	—	12	1	9	9	9	17
15	15	4	15	4	—	12	1	—	—	—	17	6
16	4	—	4	—	12	1	—	9	17	17	—	—
17	—	12	—	12	1	—	9	—	6	6	6	14
18	12	1	12	1	—	9	—	17	—	—	14	3
19	1	—	1	—	9	—	17	6	14	14	—	—
20	—	9	—	9	—	17	6	—	3	3	3	11
21	9	—	9	—	17	6	—	14	—	—	11	19
22	—	17	—	17	6	—	14	3	11	11	—	—
23	17	6	17	6	—	14	3	—	19	19	19	8
24	6	—	6	—	14	3	—	11	—	—	—	16
25	—	14	—	14	3	—	11	19	8	8	8	~
26	14	3	14	3	—	11	—	—	—	—	16	5
27	3	—	~	—	11	—	19	8	16	16	—	13
28	—	11	3	11	—	19	8	16	5	~	5	2
29	11	.	11	—	19	8	—	5	—	5	13	—
30	—	.	—	19	8	16	16	—	13	13	—	10
31	19	.	19	.	—	.	5	13	.	—	.	—

Tab. 2.

Den gamla gyllentalslängden förskjuten 26 dagar nedåt.

Dat.	Jan.	Febr.	Mars	April	Maj	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.
1	19	8	19	8	8	16	5	—	2	2	10	10
2	8	—	8	—	16	5	—	13	—	—	—	—
3	—	16	—	16	5	—	13	2	10	10	18	18
4	16	5	16	5	—	13	2	—	—	—	7	7
5	5	—	5	—	13	2	—	10	18	18	—	—
6	—	13	—	13	2	—	10	—	7	7	15	15
7	13	2	13	2	—	10	—	18	—	—	4	4
8	2	—	2	—	10	—	18	7	15	15	—	—
9	—	10	—	10	—	18	7	—	4	4	12	12
10	10	—	10	—	18	7	—	15	—	—	1	1
11	—	18	—	18	7	—	15	4	12	12	—	—
12	18	7	18	7	—	15	4	—	1	1	9	9
13	7	—	7	—	15	4	—	12	—	—	—	—
14	—	15	—	15	4	—	12	1	9	9	17	17
15	15	4	15	4	—	12	1	—	—	—	6	6
16	4	—	4	—	12	1	—	9	17	17	—	—
17	—	12	—	12	1	—	9	—	6	6	14	14
18	12	1	12	1	—	9	—	17	—	—	3	3
19	1	—	1	—	9	—	17	6	14	14	—	—
20	—	9	—	9	—	17	6	—	3	3	11	11
21	9	—	9	—	17	6	—	14	—	—	19	19
22	—	17	—	17	6	—	14	3	11	11	—	—
23	17	6	17	6	—	14	3	—	19	19	8	8
24	6	—	6	—	14	3	—	11	—	—	—	—
25	—	14	—	14	3	—	11	19	8	8	16	16
26	14	3	14	3	—	11	—	—	—	—	5	5
27	3	—	3	—	11	—	19	8	16	16	—	13
28	—	11	—	11	—	19	8	16	5	5	13	2
29	11	.	11	—	19	8	—	5	—	13	2	—
30	—	.	—	19	8	16	16	—	13	2	—	10
31	19	.	19	.	—	.	5	13	.	—	.	—

fick man nöja sig med att göra återstoden av december felfri. Härvid har gyllentalet 7, som borde ha stått vid 4 dec., måst bortfalla.

Denna något långsökta förskjutning av gyllentalen nedåt i st. f. uppåt är icke det enda, som stavens upphovsman gjort så att säga bakfram. Såsom Lithberg nämner, är kalendariet anbragt i 12 rader över varandra, en rad för varje månad; och man skulle vänta, att den översta raden avsåge januari, den nedersta december. Men nej, det är tvärtom: januari står nederst. Vidare kunde man förmoda, att varje rad skulle som vanligt läsas från vänster till höger; men även härutinnan bedrar man sig: läsningen skall ske från höger till vänster. Det ena med det andra tyder på en strävan att åstadkomma ett kuriosum.

SMÄRRE MEDDELANDEN.

ETT SVENSKT ELDSTÅL FRÅN 600-TALET.¹

Vid tiden nämast efter Kristi födelse avlöstes i Norden flintan och pyriten som eldgörningsmedel sannolikt av de s. k. eldstenarna, ovalt formade redskap av kvarts, kvartsit, hård sandsten o. d., vilka antagas hava för eldgnistors frambringande slagits med en »brikett» av järn eller stål.

Eldstenarna i sin tur upphörde, efter en jämförelsevis kort tillvaro av utveckling och degeneration, omkring år 600.²

Redan före sistnämnda tidpunkt hade emellertid människan ute i världen fått sin uppmärksamhet fäst vid flintans och stålets användbarhet för eldslagning. Från Ungern är enligt gjorda gravfynds vittnesbörd eldstålet känt i eller omkring 3:e århundradet. Från länderna söder om Östersjön är det något senare bekant och från Finland i varje fall före slutet av 5:e seklet.

Kompletteringsvis lämnades i Fataburen för 1918 s. 157 ett meddelande om norska eldstålsfynd från tidsperioden 600—800.

Förf:s på nämnda grannlandsförhållanden grundade förmodan att eldstålet måste hava varit känt i Sverige tidigare än vad våra fynd från omkring år 900 ge vid handen, har nyligen bekräftats genom ett meddelande från konservatorn vid Statens Historiska Museum Erik Sörling, vilket meddelande är av följande lydelse:

»I April månad 1918 undersökte jag några gravar i ett mindre gravfält vid Sköcklinge, Botkyrka sn, Svartlösa hd, Södermanland. I en liten knappast ovan jord synlig hög om 4,4 m. diam. påträff-

¹ Jfr förf:s artiklar om Primitiva eldgörningsmetoder i denna tidskrift, särskilt artikeln om »Slageld och slagelddon» i årg. 1916.

² Jfr Fornvännen 1917, s. 172 ff. (upps. av Hanna Rydh).

fade jag bl. annat ett litet eldstål och en bit flinta. Graven är lätt att datera till senare delen av 600-talet i följd av tre rembeslag av brons, som anträffades tillika med eldstålet. De äro lik Stolpe o. Arne 'Gravfältet vid Vendel' grav I Pl. VIII fig. 11, grav XII Pl. XXXIX fig. 1 och grav XIV Pl. XLII fig. 5, Pl. XLIII fig. 8 och 9.»

Befanns förut, som antytt är, från tiden omkring år 600 intill 900 ett tomrum i vårt vetande om eldgörningsredskapen, så har detta tomrum nu i mycket väsentlig mån minskats genom angivna fynd, vilket i fråga om ålder ej torde komma att avsevärt överträffas, måhända i bästa fall med ett hundra år eller så, under förutsättning att tidsgränsen för eldstålen befinner sig något bortom eldstenarnas sista skede (600).

Det är ett mycket vackert eldstål av »luna-typ», som konservator

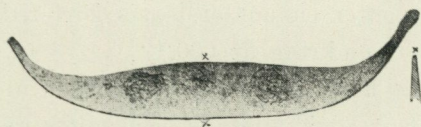

Fig. 1. Eldstål från Sköcklinge, Botkyrkasn, Södermanland. Statens Hist. Museum nr 16060.

Sörpling haft turen att anträffa under sitt grävande i jorden. Dess spetsar böja sig åt samma sida, visserligen ännu tämligen svagt, dock tillräckligt för att angiva den tendens som blev med tiden förhärskande och slutligen

resulterade i lyrformen med dess talrika variationer.

Jag sökte i Fataburen 1916 framställa en hypotes om utvecklingsgången av bl. a. denna eldstålsform, förtydligad av illustrationer, bland vilka de i fig. *f* och *g*, s. 216 (tyska stål) och *c*, *d*, s. 234 (stål från Kina och Sumatra) synas närmast likna det ifrågasvarande.

Nils Keyland.

»DEN ÄLDSTA KÄNDA FLÄTNINGEN.»

Det ståtliga textilmuseet i Lyon inrymmer i spetsavdelningen några egyptiska fynd av synnerligt intresse. De äldsta avbildas i publikationen »La collection de dentelles au Musée des tissus de Lyon». De uppgivas där ha kommit i dagen vid utgrävningar i Memfis, betecknas som »premiers passements connus» och dateras till 2000 f. Kr. Vi återgiva från detta verk de bäst bibehållna styckena, fig. 1, 2.

Det visar sig, att de äro flätade i en teknik, som jag i ett par uppsatser om »Gammalskånska band» redan haft tillfälle behandla.¹ Flätningens förekomst i olika länder påvisades där, arbetssättet beskrevs och samhörighet konstaterades mellan till tiden så skilda saker som ännu brukliga skånska strumpeband, egyptiska mössor från koptisk tid och bronsålders-hårnätet från Borum Eshöi. Liknande flätningar ingå i allmänhet i museernas koptiska samlingar. Vanligen är det mössor eller fragment av sådana, men ibland större schalliknande föremål, vilkas textur livligt erinrar om Torchonspetsarnas.

Ännu har man ej fått reda på något större antal språngade föremål här i landet utom de släta banden, men efterhand har dock det ena vackra föremålet efter det andra kommit till synes. Nordiska Museet äger en till allmogedräkt hörande språngad huva med broderat framstycke från Halland, fig. 3, en präktig språngeduk el. takhimmel från Östergötland, fig. 4, en mellanspets på örngott från Oxie hd, Skåne, samt av norskt ursprung en kantspets från Hallingdal och ett par halvvantar i linne från Gudbrandsdalen. Dessutom flera nummer från 1700-talet i högre-ståndsavdelningen, däribland eleganta långa silkevantar med olika mönster. Om det

¹ Fataburen 1915, s. 14 ff o. 214 ff.

finna utförandet bär fig. 5 vittne.¹ Föreningen Jämstlöjd har i sitt län träffat på en gammal kantspets, och i S. Møre hd, Småland, har man hittat en örngåttspets med franska liljan som ornament.

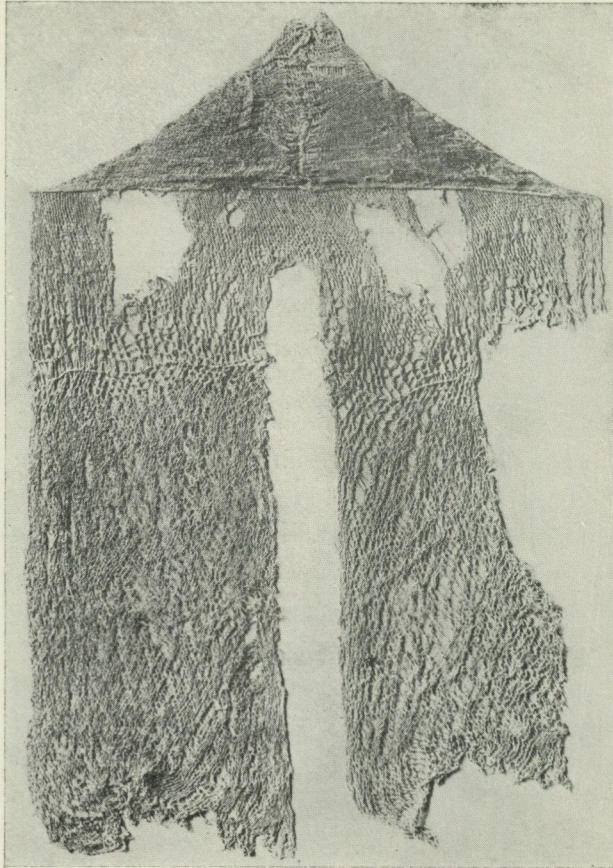

Fig. 1. Egyptisk flätning. Museet i Lyon.

Om dräktfynden från Jylland (15 årh.) säger Bror Schnittger, att de rätt uppfattade kasta ett blixtljus över dåtidens handels-

¹ En holländsk dam har berättat mig att flätade officersskärp av denna art burits där i landet och sådana fr. slutet av 17 till 19 årh. finnas i behåll. De gjordes i verkstäder. Själv äger hon en barnklädning i empire och en gammal brokig börs i sådan flätning.

vägar från den mörka Norden till det ljusa Medelhavet. Under andra förkristna årtusendet blev medelhavskulturen för den då kända världen ett centrum, från vilket moder och tänkesätt emanerade till periferierna. Dessa nordiska dräkter äro till sitt snitt en grov kopia av den kretisk-mykeniska dräkten. Kvinnodräkten liknar påfallande dräkten i Grekland såväl den kretensiska sådan den är

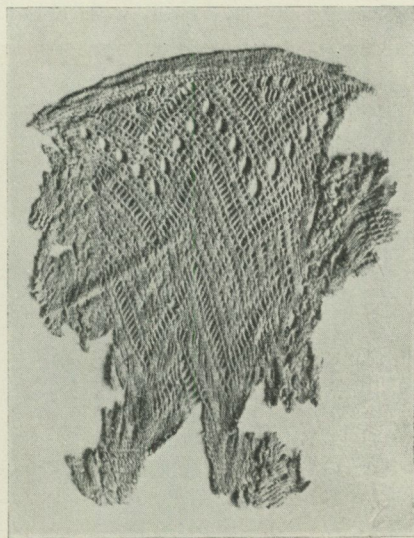

Fig. 2. Egyptisk flätning. Museet i Lyon.

återgiven å statyetterna från Knossos som fastlandsdräkten sådan man känner den från väggmålningar.¹ En så pass förfinad detalj som hårnätet torde väl vara ett mod från sydost.²

När flätningen i fråga i Norge fortlevat som folkslöjd intill denna dag och där heter sprang — ett namn som den icke delar med någon annan teknik — kunna vi väl vara berättigade att däri se en direkt fortsättning av den i nordiska urkunder så ofta omtalade sprängningen.

¹ Kvinnodräkten och nätet äro avbildade i Fataburen 1915, s. 20.

² Våra kulturförbindelser med Östra Medelhavet under den äldre bronsåldern. Ord o. Bild 1919, s. 69 ff.

I sitt verk om nordiska textilnamn¹ säger Hjalmar Falk, att under den senare medeltiden var sprang utbrett över hela Norden. Benämningen anföres i flera textutdrag: s. 29 dúkr, hálfir með sprang, hálfir með glit, s. 32 formadúkr með sprang, s. 204 blæjur (silki) sprangaðar, s. 207 sprangat línlak, s. 210 sparlak með silki-dúkum ok sprangaðum garnadúkum, s. 213 dúkr sprangaðr ok sprangat handklæði samt s. 217 sprangaðr altarisdúkr o. s. v.

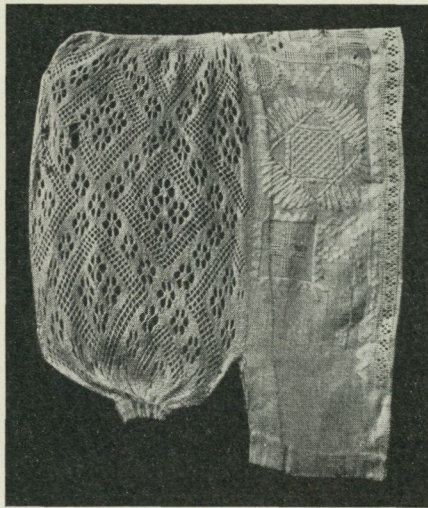

Fig. 3. Huva. Halland. Nord. M. 76,406.

I Birgittas Uppenbarelser talas om »systra, som kunno göra söm gerning allir sprangade gärning».² Karine Gyldenstjerne, f. 1542, blev 7 aar gammel overantverdet til en aff kloster Jomfruerne — — — hos huilcken hun laerde at laese oc schriffue — saa oc at knytte, kniple, sprange oc andet saadant — — —³

Olaus Magnus uppehåller sig alldeles särskilt vid »opere retiaro quod spraangning vocant», när han i sin historia prisar den nor-

¹ Altwestnordische Kleiderkunde, Kristiania 1919.

² Söderwall Ordbok: sprangadher.

³ Fritzner Ordbog: spranga.

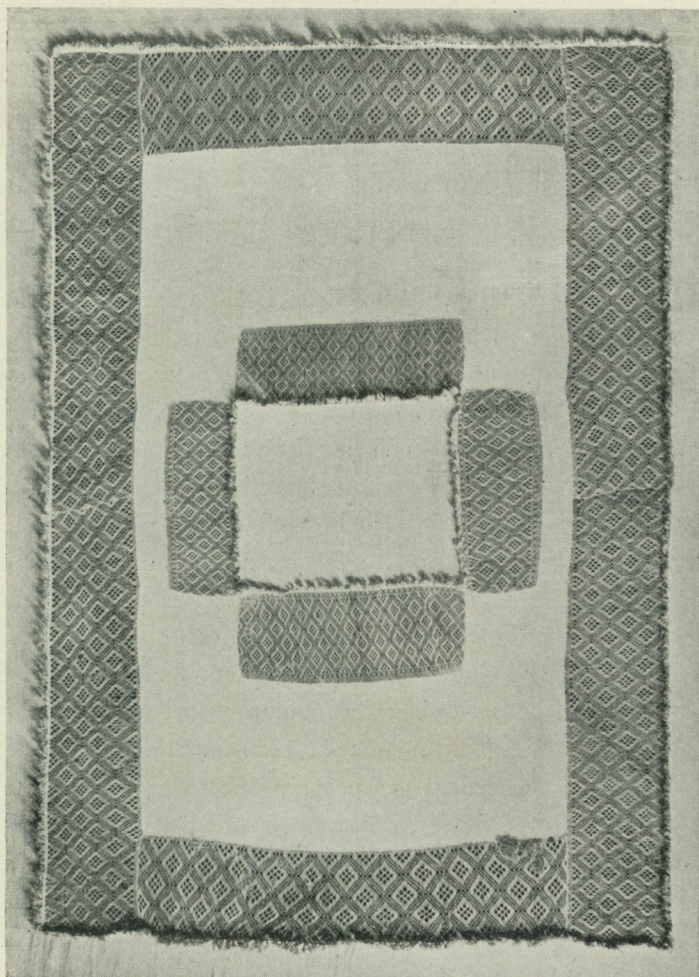

Fig. 4. Språngeduk eller takhimmel. Svinhults sn, Ydre hd, Östergötland. Nord. M. 63,460.

diska kvinnans handafrit. Prof. Evald Lidén gör i Arkiv f. nord. filologi, Bd XIII, s. 41, 42¹ en utförlig utredning av ordet språngning, som resulterar i, att namnet stammar från Nordtyskland och är att härleda från sprank, t. ex i en Hamburger Zunftrolle »eyn

¹ Strödda anteckningar om svenska ord hos Olaus Magnus.

schone alterlaken gel myt rosen unde blomen sprank». Benämningen bör tydas som textilarbete med *isprängda* mönster. Förf. har meddelat mig sin förmodan, att sprängningstekniken kommit till oss från Tyskland och med den namnet. Även har prof.

L. haft vänligheten påpeka Söderwalls från en finländsk urkund av 1483 hämtade stockasprängning, stockesprängning (»handkläde met stockesprängning»), men samtidigt upplyst, att skriften i fråga icke innehåller något som förklarar vad benämningen avser. Nu undras emellertid, om man icke kan anse, att stock i denna kombination är liktydigt med pinne och stockesprängning i så fall analogt med de ännu brukliga namnen pinnflätning i Jämtland och spedeabån = pinnband i Skåne?¹ Man använder ju, när man flätar, en i skälet inskjuten tunn sticka eller pinne, event. flera.

Med stor energi och förståelse har Jämtslöjd tagit sig an pinnflätningen, och det var med beundran man på utställningen i Östersund sommaren 1920 såg hur föreningen efter endast ett par års arbete lyckats föra tekniken framåt. Det vore önskvärt, att intresset för denna i eminent grad urgamla arvedel bleve allmänt bland våra slöjdivrare. Men kunde man icke hela landet över enas om att använda det tilltalande medeltida namnet sprängning?

Maria Collin.

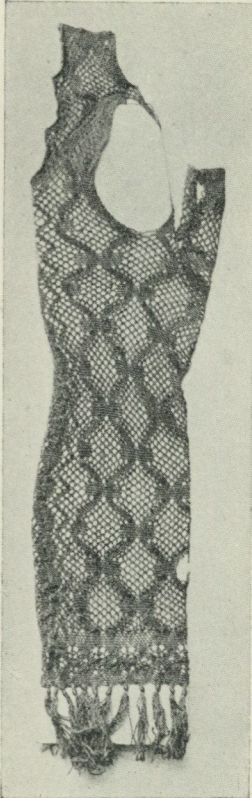

Fig 5. Silkesvante.
Nord. M. 47,737.

¹ Speda (utt. spidda) el. spöda (utt. spödda) = pinne, sticka.

Nordiska Museet, som anser att det skulle vara av största intresse att få reda på de gamla sprängade föremål som ännu kunna finnas kvar, anhåller härmed att de som äga sådana arbeten benäget ville meddela sig med museet.

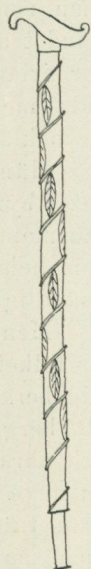
Red.

EN ÅLDERMANSKÄPP I YNGLINGALAGET.

Ynglingalagets organisation i det svenska Österbotten (Finland) liknar i alla väsentliga drag vad som är känt rörande motsvarande nordsvenska förhållanden i allmänhet (se S. Erixon, Ynglingalaget, Fataburen 1921, s. 95 f). En intressant omständighet är att flerstädes (Närpes och Kronoby socknar) i spetsen för det manliga ungdomslaget i byn stätt en »ålderman», som utgjordes av den äldste ogifte ungarlen i byn. En meddelare¹ lämnar följande skildring om denna sed ifrån Norrby, Kronoby socken.

Förr i tiden var det i Norrby sed, att den äldste ungarlen i byn, den s. k. åldermannen, hade i sin ägo en käpp, *åldermanskäppen*, som utgjorde tecknet på hans värdighet. När han gifte sig, överlämnade han käppen till den, som var näst i ordningen. Överlämnandet skedde alltid vid bröllopet och under högtidliga ceremonier. Under tonerna av en marsch bars käppen av flera ungarlar fram till sin nye ägare. Denne hurrades och gratulerades samt uppmanades att till »nästa år skaffa sig en brud för att så fort som möjligt slippa käppen.

Den åldermanskäpp, som här avbildas, se fig., är ännu i behåll och utgör en trogen kopia av den äldre käppen, vilken förstördes år 1895 vid en eldsvåda, som lade nästan hela Norrby i aska. En egendomlighet med den var, att den var fullspikad med små skinnlappar. Orsaken härtill var att, när en pojke i byn fått ett »stjinn» (skinn) även »kalvskinn», d. ä. korgen, av en flicka, skulle en lapp fastspikas vid käppen. Det berättas, att man en gång icke ens nöjde sig med vanlig en skinnlapp utan spikade fast ett helt kalvskinn vid densamma. Den nya käppen saknar tyvärr dessa skinnbitar. För övrigt är den alldeles lika. Dess längd är c:a 80 cm. Uppgifter om vem som varit dess upphovsman saknas.

Åldermanskäpp. Norrby, Kronoby sn, Finland.

K. Rob. V. Wikman.

¹ H. Bjon, Kronoby, Norrby.

L I T T E R A T U R.

FADER PETER O'LEARY, *Schiane*, översatt från gaeliskan av C. W. v Sydow. Stockholm 1921, 299 sid. 8:o.

Schiane är sagan om skomakaren med detta namn, som försvar sig åt djävulen på villkor, att under tretton år aldrig sakna pengar, men som bedrog den lede genom att nyttja hans pengar till utö vandet av goda gärningar. Den är skriven för att vara en läsning för irländsk ungdom på dess eget språk, ett språk som — för att tala med författaren — skulle vara fritt från de fel, som vidlådde de boklärdes.

Händelsen är förlagd till byn Munster, och här möta oss skvallret i byn, hjonelagsförmedlingar, marknadsskojare och den myndige länsmannen — allt sådant, som tillhör vilken välordnad bondeby som helst. Och författaren har lyckats giva sin skildring en levande åskådlighet, som ger boken ett stort allmän-litterärt värde.

Men därutöver skänker den etnologen många intressanta detaljer ur folkets vardagsliv, dess sägner och åskådning. Där sitter Schiane vid berättelsens början i en »liten varm och nätt stuga vid foten av ett berg på läsidan», han har en halmstol, som han själv gjort sig, och nära eldstaden hänger en skinnsäck med mjöl; då och då tar han en näve mjöl ur den och tuggar på, och till detta äter han ett äpple från trädet, som står utanför dörren. Detta är hans dagliga spis, men man kan även laga festrätter av rostad och malen säd, som röres ihop med söt grädde i en träskål. Ur folktron möta vi gästen vid korsvägen, den trollkunnige, som lät kvastkäppen köra den starkaste karen i byn ur stugan, synvillor, frimurare o. s. v. Vi få en ståtlig skildring av en som lärt älvspel; det är bröllop och musiken består av två säckpipor, två fioler och en harpa. En av säckpipblåsarna kan älvspelet. Han hade gått vilse en kväll, och så hör han från flodstranden på andra sidan den vackraste musik. Han gör i ordning sin pipa och börjar spela med. På så sätt lär han älvmusiken. Fram på morgonen under bröllopfesten förmår man honom att ta upp sitt älvspel, men här är det icke som hos oss att åhörarna ryckas med i en ändlös dans; alla sitta tysta runt vägarna. Det är en efter en av älvorna, som spelas in i stugan, tills

den är alldeles full. Ingen av gästerna ser dem, men de höra deras sång och tal, deras snyftningar och klagan. En efter en spelas älvorna ut igen. Spelmanen har genom sin musik fått makten över de osynliga.

De anförda exemplen torde tillfullo ådagalägga det värde som folklivsskildring, Fader O'Leary's bok äger. Den författades omkr. år 1900 och vann en snabb popularitet. Författaren har givit sin skildring formen av en ramberättelse: några småflickor sitta och prata om kvällarna och ordet föres huvudsakligast av den 12-åriga Peg. Denna Peg är ingen fingerad person. Den flicka, av vilken författaren första gången hörde sagan om Schiane, bar verkligen detta namn, och han har vid andra tillfällen framhållit hennes goda berättarekonst och hennes ypperliga språk.

Förtjänsten av att hava gjort svensk allmänhet bekant med detta, enligt keltologernas mening yppersta verket i den nygaeliska litteraturen, tillkommer vår främste kännare av Irlands språk och diktning docenten C. W. v. Sydow i Lund, vilken även försett boken med ett orienterande företal.

N. L—g.

JOH. TH. STORAKER, *Tiden i den norske folketro*, utgiven av Nils Lid. Kristiania 1921. Häft. 1. 160 sid. 8:o.

Norge är det av de skandinaviska länderna, där studiet av folklivet först fick ett officiellt erkännande, i det att Jörgen Moe år 1849 utnämndes till docent i norska folktraditioner vid Kristiania universitet. Hans docentur blev av kort varaktighet genom att han redan 1852 avlade teologisk examen och sedan övergick till prästkallet. Men år 1886 erhöll ämnet ånyo plats vid universitetet genom att hans son Moltke Moe då utnämndes till professor i norskt språk och folktradition. Genom grundandet år 1907 av Norsk Folkeminnesamling erhöll landet ett fast institut för hithörande forskningar. Den sista etappen i denna utveckling utgör stiftandet den 24 febr. 1920 av Norsk Folkeminnelag, vars uppgift är att »gi ut norske folkeminder og fremme kjendskapet til dem».

Det första resultatet av lagets verksamhet föreligger nu genom det utgivna första häftet av Storakers samlingar av norsk folktro. Storaker avled 1872 vid endast 35 års ålder. Två år senare inköptes hans samlingar av norska staten och hava sedan dess förvarats i Universitetsbiblioteket i Kristiania. Det enda av dessa samlingar, som tidigare publicerats, är ett litet häfte *Folkesagn samlede i Lister og Mandals amt*, som år 1881 utgavs av O. Fuglestedt, inne-

hållande sägenuppteckningar såväl av denne som av Storaker. Ofta hava de Storakerska samlingarna citerats, men den fyllighet och den vetenskapliga vederhäftighet, de verkligen besitta, står först genom deras nu påbörjade utgivande fullt klar.

I det i augusti 1870 skrivna företalet har författaren gjort en disposition av stoffet så, att första kapitlet skulle omfatta den folktro, som knyter sig till tiden, i andra kapitlet följer rummet — väderstrecken, solen, månen, stjärnorna, norrskenet etc. —, i tredje jorden med elementerna och de tre naturrikerna, i fjärde människan och i det femte mänskolivet.

Det är det första kapitlet, som här är under utgivande. Efter en kort inledning går författaren till en skildring av sådan tro och sed, som knyter sig till natt och dag, morgon och afton, middag och midnatt (sid. 6—15), härpå följer veckan och dess dagar (sid. 15—44), årets månader (sid. 44—48), årstiderna (sid. 48—52) och märkedagarna (sid. 52—113). Märkedagarna äro fördelade efter vinterhalvåret, 14 okt.—13 april, och sommarhalvåret, 14 april—13 okt. Ur märkedagslängden äro till särskilda avdelningar för sig utbrutna de stora högtiderna, jul, påsk, midsommar etc., av vilka redogörelsen för julen upptar sid. 113—160 men därmed icke är avslutad utan fortsättes i ett kommande häfte.

Det torde redan av denna innehållsöversikt vara tydligt, vilken stor omfattning det meddelade materialet har, särskilt om man tar i betraktande, att det allra mesta är förstahandsuppgifter, och att endast mera sällan någon syntetisk sammanställning av dessa försökts. De fall, där sådant skett, karakterisera författaren som en synnerligen objektiv men på samma gång för sin tid klarsynt kännare av sitt material. En axplockning ur det förebragta stoffet vore frestande, men är ogörlig just därför att detta är så rikt. Dess värde ökas ytterligare genom att det samlats under en tid, då traditionen ännu var jämförelsevis ovittrad.

Utgivandet har ombesörjts av lektor Nils Lid i Voss.

Med det största intresse skall fortsättningen av detta arbete, liksom av de övriga publikationer Folkminnelaget förbereder, följas. Laget har nämligen som närmaste punkter på sitt program utgivandet av Ivar Aasens uppteckningar av sägner, visor och folksagor samt Sigurd Nergaards »Gard og Grend» (Folkeminne fra Österdalen I).

Till de intresserades kännedom kan meddelas, att medlemskap, som berättigar till erhållande av Folkminnelagets publikationer, kan vinnas genom anmälan till Norsk Folkeminnesamling, Universitets-

biblioteket, Kristiania. Medlemsavgiften är 5 kr. för år eller 100 kr. en gång för alla.

N. L—g.

PAUL HEURGREN, *Djurskrock*. Förlag Maiander, Malmö 1920. 239 s. 4:0.

Författaren-utgivaren framhåller i inledningen av sitt arbete »svårigheten för fackmannen på djursjukdomarnas område att av spåmän och annat trolldomskunnigt folk erhålla primäruppgifter rörande dessas handgrepp och signierier vid behandlingen av djur, enär han misstänkes skola använda dem i egoistiskt syfte».

Härmed har författaren berört en synpunkt, som jag önskar uppehålla mig vid med några ord. Erfarenheter i den antydda riktningen hava nog gjorts av litet var, som personligen något sysslat med insamlande av folktro. Svårigheterna äro dock flerahanda. Mot samlarens vetgirighet reageras det av olika skäl och på olika sätt. Hans uppgift, ofta mindre lätt än man tror, är av mångsidigt grannlaga beskaffenhet och kräver naturligtvis i någon mån kännedom om folkets psyke.

För nående av sitt mål är samlaren likväl och dess bättre ej bunden av den »sakkunnighet», som representeras av spåmän och trolldomskunnigt folk av facket. Vanliga bondmänniskor sitta, som vi veta, ofta inne med mycket god kännedom om traditionen. Dessa äro såsom sagesmän avgjort att rekommendera framför många s. k. kloka gubbar och gummor, av vilka spådom och signierier ej sällan utnyttjas som en ren inkomställa. Bondmänniskorna tro visserligen numera i många fall, må så vara, ej själva på skrock och kurers verkan, men den omständigheten innebär helt enkelt att de ställt sig utom praktiken, att de ej frukta någon konkurrens och som en naturlig följd därav mera oförbehållsamt och sanningsenligt än andra dela med sig av vad de ha på hand. Detta är åtminstone aumälarens erfarenhet.

Djurläkare, som på grund av sin profession stå i livlig kontakt med allmogen, borde synbarligen alltså även de genom lämplig hänvändelse eller på vederhäftiga omvägar kunna verka åtskilligt på området ifråga, dymedelst gagnande såväl ett av sina egna specialgebit, djurmedicinens historia, som den vetenskap, som ytterst satt oss omförmälda arbete i händerna: folklivsforskningen. Det är gott att kunna konstatera att nu äntligen *en* visat sitt intresse.

Bokens digra innehåll (ordnat i 14 kapitel och berörande vidskeligheter med nötkreatur och mjölkning, hästar, får och getter

svin, hundar, husdjurs skötsel, vallgång, trivsel, sjukdomars tillskyndande och botande, förgerning, djurköp och slakt) har till sin väsentligaste del excerperats och sammanförts ur tryckta folklivskildringar och enskilda samlares manuskript, befinnliga i bibliotek och museiarkiv.

Det är förvisso tacknämligt samt till fördel, att så många hänvisningar till källskrifter och samlare blivit på ett ställe hopförda och att *en del* av det rika material, som vi på detta område äga i form av spridda notiser, gjorts lättare tillgängligt.

Särskilt må framhållas författarens i slutet av boken inrymda försök till veterinärvetenskaplig förklaring av vissa inom djurskroket vanliga företeelser, sådana som bjäran eller mjölkharen, mjölkstulenheter, maran, floget, trollskott, blödning, nässelfeber, ormbett, sväljda ormar, vred samt rädsla (särskilt för kyrkogårdar).

Arbetet lider av talrika, stundom störande tryckfel, vilka dock, efter vad jag tror mig veta, kommit med väsentligen utan författarens vållande.

N. K—d.

L. A. CEDERBOM, *Västergötland*. Läsebok för skola och hem. Stockholm 1921.

I den av J. A. Lindblads förlag i Uppsala utgivna serien »Hembygdsböckerna» har nu även en skildring av Västergötland utkommit. Undertecknad har icke varit i tillfälle taga del av flertalet föregående volymer, av vilka ju en del underkastats en ganska omild kritik och kan därför icke göra direkta jämförelser. Som barnläsebok har säkerligen den nu föreliggande många förtjänster. — Den är skriven av en mängd olika personer, och innehållet är mycket skiftande, ja, så pass brokigt, att planen synes något otydlig. Naturskildringar, personhistoria och stämningsbilder upptaga ett stort rum. Även personer, som haft sin verksamhet på andra håll, men fötts i Västergötland, såsom t. ex. skalden Kellgren, skildras. Allmogelivet och allmogekulturen äro minst företrädda, även om man lägger märke till så pass goda bidrag som professor Gunnar Rudbergs skildring av Björsätters storby. Härigenom faller boken dock i det stora hela utanför en etnografisk tidskrifts intressefär. Säkerligen skulle det vara av betydelse om hela detta företag lades i händerna på en central organisation av fackfolk, vari då representanter för folklivsforskningen icke finge saknas.

S. E.

Gåvor till Nordiska Museet från landsorten insändas under adress Nordiska Museet, Stockholm. I Stockholm kunna de inlämnas antingen i museet eller å Skansen, Djurgården. Vid varje föremål böra fyndort och givarens namn, titel och adress samt i övrigt varje upplysning, som kan lämnas om föremålets historia eller användning, så fullständigt och tydligt som möjligt angivas.

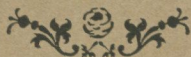
Fotografier av kulturhistoriskt, etnografiskt och arkeologiskt intresse (byggnader och byggnadsdetaljer, husgeråd, dräkter, utövädet av lantliga sysslor och hemslöjd, idrotter och lekar, forntro-föremål o. s. v.) mottagas med tacksamhet av Nordiska Museet.

Uppteckningar om levnadssätt, sysslor och bruk i äldre tider samt om folkseder, lekar, forntro och vidskepelser, sägner o. s. v. äro likaledes särdeles välkomna bidrag till museets arkiv för svensk folkkänedom.

Författare och förläggare, som önska böcker och uppsatser anmälda eller omnämnda i tidskriften, behagade insända dem under adress *Nordiska Museet*, Stockholm 14. Manuskript, meddelanden och uppgifter insändas under samma adress.

Fataburen utkommer med 4 häften årligen och åtföljes dessutom av en redogörelse för museets förvaltning.

Tidskriften kostar i bokhandeln och på posten 10 kr. för årgång. Lösa häften säljas i mån av tillgång för 3 kr. Till de ledamöter i Samfundet för Nordiska Museets främjande, som äro bosatta utom Stockholm, utdelas tidskriften gratis. I huvudstaden boende ledamöter kunna erhålla tidskriften till halva boklåspriset vid rekvisition genom museets expedition å Skansen.

65

37

$$\begin{array}{r}
 455 \\
 195 \\
 \hline
 2405
 \end{array}$$

58

37

$$\begin{array}{r}
 406 \\
 174 \\
 \hline
 2146
 \end{array}$$